

Avdelning, Institution

Division, Department

Institutionen för
beteendevetenskap
581 83 LINKÖPING**Datum**

Date

2007-01-20

SpråkLanguage
Svenska/Swedish**Rapporttyp**Report category
Examensarbete

C-uppsats

ISBN**ISRN** LIU-LÄR-L-EX--06/215--SE**Serietitel och serienummer** **ISSN**

Title of series, numbering

URL för elektronisk version

Titel "De glömda barnen" En kunskapsöversikt om barn som växer upp i familjer med missbruk och skolans möte med dem.

Title "The forgotten children". A view of knowledge about children raised up in homes with drugaddicts and the schools contact with them.

Författare Susanne Alm

Author Susanne Alm

Sammanfattning

Abstract

"De glömda barnen" är ett begrepp som kommer från Margret Cork (1994) som gjorde en studie av barn till alkoholmissbrukare som publicerades på 1970-talet. Hon menade att barnen var glömda av föräldrarna, omgivningen, missbrukarvården och forskningen. Föräldrarna hade fullt upp med alkoholen. Omgivningen visste inte mycket om situationen, då alkoholmissbruk hör samman med skam och att hela familjen försöker dölja och förneka alkoholberoendet. Idag finns ett ungefärligt genomsnitt på 2-3 barn till alkoholmissbrukare i varje klass. Därför anser jag att det är ett skolproblem och något jag bör känna till som lärare. Studier visar på att personal som har kunskaper om alkoholmissbruk och hur det påverkar barnen har lättare för att identifiera barnen. Det är först då man aktivt kan hjälpa dem. Studier har också visat på att hjälp utifrån är mycket värdefullt. Hemma lär sig barnen till alkoholmissbrukare att inte visa känslor, inte ha tillit och att inte prata. Detta ger barnen problem som påverkar hela livet.

Denna uppsats tar fokus på barnen till alkoholmissbrukare och skolan. Jag vill visa vad som kännetecknar uppväxten i en familj med alkoholmissbruk och vilka konsekvenser det får för barnen. Detta för att som lärare kunna stödja dem på bästa sätt i skolan och förmedla sakkunnig hjälp där så behövs. Jag redovisar också det ansvar som lärare har och vilka mer ansvariga det finns för dessa barn.

Nyckelord Glömda barn, alkohol, alkoholmissbruk, skolan, lärare

Keyword The forgotten children, abuse, children of abusers, school, teacher

Linköpings universitet

Lärarprogrammet

Susanne Alm

”De glömda barnen”

En kunskapsöversikt om barn som växer upp i familjer med missbruk och skolans möte med dem.

Examensarbete 10 poäng

LIU-LÄR-L-EX--06/215--SE

Handledare:

Kristina Hellberg

Institutionen för

beteendevetenskap och lärande

Innehåll

Innehåll	3
Sammanfattning	4
Inledning	5
Bakgrund	5
Sveriges situation	5
De glömda barnen	6
Lärares ansvar angående barn i missbrukarfamiljen	8
Skolan, lagar och regler	8
Sekretessen inom skolan	10
Anmälningsskyldighet	11
Barns rätt	11
Syfte	12
Frågeställningar	13
Metod	13
Val av metod	13
Litteratursökning och tillvägagångssätt	13
Tillförlitlighet	15
Avgränsningar	16
Litteraturgenomgång	16
Uppväxten i en familj med alkoholmissbruk	16
Familjehemligheten	17
Alkoholistfamiljen	18
Uppfostran	18
Konsekvenser av att föräldern/föräldrarna missbrukar alkohol	19
Fosterskador	19
Överlevnadsstrategier	20
Utebliven vänskap	24
Symptom som barnen kan visa	25
Långsiktiga konsekvenser för barnet	27
Skolan och de glömda barnen	29
Att identifiera barn som växer upp med missbruk	29
Kontakten med barnet	32
Kontakten med föräldrarna	33
Attityder och strukturer i klassrummet	33
Stöd och behandling för barn till missbrukare	35
Samarbete kring barn i missbrukarfamiljer	37
Kompetensutveckling kring barn i familjer med missbruk	38
Diskussion	40
Kännetecken och konsekvenser	40
Alkoholkonsumtionens påverkan på skolan	41
Lärares ansvar	41
Det läraren kan göra	44
”De glömda barnen”	45
Referenser	46

Sammanfattning

”De glömda barnen” är ett begrepp som kommer från Margret Cork (1994) som gjorde en studie av barn till alkoholmissbrukare som publicerades på 1970-talet. Hon menade att barnen var glömda av föräldrarna, omgivningen, missbrukarvården och forskningen. Föräldrarna hade fullt upp med alkoholen. Omgivningen visste inte mycket om situationen, då alkoholmissbruk hör samman med skam och att hela familjen försöker dölja och förneka alkoholberoendet. Idag finns ett ungefärligt genomsnitt på 2-3 barn till alkoholmissbrukare i varje klass. Därför anser jag att det är ett skolproblem och något jag bör känna till som lärare. Studier visar på att personal som har kunskaper om alkoholmissbruk och hur det påverkar barnen har lättare för att identifiera barnen. Det är först då man aktivt kan hjälpa dem. Studier har också visat på att hjälp utifrån är mycket värdefullt. Hemma lär sig barnen till alkoholmissbrukare att inte visa känslor, inte ha tillit och att inte prata. Detta ger barnen problem som påverkar hela livet.

Denna uppsats tar fokus på barnen till alkoholmissbrukare och skolan. Jag vill visa vad som kännetecknar uppväxten i en familj med alkoholmissbruk och vilka konsekvenser det får för barnen. Detta för att som lärare kunna stödja dem på bästa sätt i skolan och förmedla sakkunnig hjälp där så behövs. Jag redovisar också det ansvar som lärare har och vilka mer ansvariga det finns för dessa barn.

Inledning

I Sverige har vi ett dubbelt förhållande till alkoholen. Den är en del av vårt svenska kulturmönster och något de flesta inte vill vara utan. I en Proposition från regeringen 2000/01:20 skriver man följande: *De flesta använder alkohol på ett sådant sätt att det inte vållar problem, varken för dem själva eller för samhället. De flesta både vill och kan bruka alkohol på ett måttfullt sätt* (Regeringen, 2002, s. 39). Ofta uppmärksammas alkohol som något festligt, roligt och något som hör ihop med ledighet. Detta gäller både media och vardagligt tal på arbetsplatser. Arnell & Ekblom (1994) skriver *Alkohol är gott och hör till då det är fest – men det är farligt att dricka* (s. 55). För många innebär alkoholen ett helvete. Bengtsson & Gavelin (2004) menar att nöjet som från början inte var något man var beroende av, kan bli beroendet som man inte har nöje av. I Sverige ses alkohol som något spännande eller som en stor fara (ibid.). Alkoholen kan slå sönder relationer, barnen kan berövas sina föräldrar och därmed sin barndom och många människor fastnar i missbruk som är en stor tragedi och kostnad för den enskilde, dess anhöriga och samhället. Jag kommer i denna uppsats att fokusera på hur det är för barnen som växer upp med föräldrar som har alkoholproblem och skolans bemötande av dessa barn.

Bakgrund

Sveriges situation

Enligt SOU, 1994:29 dricker 300 000 svenskar så mycket alkohol att deras hälsa, familjeliv, och arbete drabbas. Flera olika studier visar på att mer än 10 % av barnen i Sverige växer upp i missbrukarmiljö. Den officiella försäljningsstatistiken av alkohol har ökat påtagligt från andra världskriget och framåt. Dessutom finns ett stort mörkertal som ligger utanför den officiella försäljningsstatistiken (ibid.). Olika undersökningar pekar på att 10-15 % av alla barn växer upp med en eller två alkoholmissbrukande föräldrar. Uppskattningsvis handlar det om 150 000 barn upp till 12 år. Eftersom mörkertalet anses vara stort och forskning inte bedrivits om antalet barn i missbrukarmiljö är siffrorna osäkra (Sos 1993:18). Enligt beräkningar lever 175 000- 200 000 barn i Sverige med en vuxen som har alkoholproblem (Hansen, 2005).

Alkoholvanorna i Sverige har ändrats över tid. Vi dricker idag mer än vad vi gjort på hundra år. Sprit har av tradition varit den vanligaste alkoholdrycken, idag dricker man mer av starköl och vin. För unga kvinnor är dock cider en vanlig alkoholdryck liksom sprit. Andra kvinnorna

dricker mest vin och männen öl. Undersökningar har också visat att södra Sverige konsumerar mer alkohol än övriga landet vilket man antar hänga ihop med låga priser på alkohol i närliggande länder och deras dryckesvanor (Leifman och Gustavsson, 2003). Bengtsson och Gavelin (2004) menar att i Sverige har vi samma höga alkoholkonsumtion idag, som för 20 år sedan och som vi hade under slutet av 1800-talet. Idag är alkoholen en del av barnens vardag på ett annat sätt än för 30 år sedan. Då var det mest männen som drack sig berusade och mamman höll koll på barnen. Konsumtionsmönstret har ändrats och idag dricker kvinnor och män nästan lika mycket. Det innebär att många barns föräldrar är förändrade på fredagskvällen (ibid.). Det finns enligt Regeringens proposition, 2000/01:20 forskningsresultat som visar att när alkohol används för att koppla av, utvecklas beroende snabbare. Flera yrkesgrupper har i dag tillgång till alkohol i jobbet eller möjlighet till representation. Arbetsplatser med mycket ungdomar kan utveckla trender som att arbeta mycket, koppla av med några öl och sedan arbeta igen.

De glömda barnen

”De glömda barnen” är ett begrepp som ursprungligen kommer från Margaret Cork (1985). På 1960-talet gjorde hon en undersökning i Canada. Undersökning gällde 115 barn till alkoholister som hon kommit i kontakt med genom sitt kuratorsjobb. Det var barn från olika samhällsskikt. Cork (1985) intervjuade alla barnen och beskrev deras situation, materialet sammanställde sedan för att få fram generella drag. Hon ville ge en förståelse för barnens problem och hur illa de hade det. Ofta var det inte barnen man lyssnade till utan föräldrarna som talade om hur barnen hade det. Cork (1985) ville att barnen och deras problem skulle uppmärksammas. Barnen fanns i en miljö där föräldrarna är upptagna av missbruket och barnen kände sig glömda. Barnen och familjen ville dölja denna skamliga situation och blev därför glömda även av omgivningen.

Även i missbrukarvården och forskningen har barnen länge varit glömda. Fokus inom forskning som handlar om missbruk har varit på den missbrukande föräldern och makan/maken. Barnen är alltså glömda av sina föräldrar som är upptagna med alkoholen, dessutom är de glömda inom forskningen och behandlingen. Jag anser att barnen är glömda på olika sätt. Här är några olika perspektiv:

Black (1993) menar att i alkoholistfamiljen förnekas alkoholismen. Alkoholismen diskuteras inte eftersom man då skulle erkänna problemet. Kännetecknande för en familj med

alkoholmissbruk är därför, inget prat. Detta gör att andra, i eller utom familjen, inte kan hjälpa dem. Vuxna barn till alkoholister har undrat varför inte släktingar hjälpt dem i deras svåra situation, men omgivningen är många gånger ovetande om problemet. Barnen har upplevt sig glömda. Hansen (2005) anser att missbruk är ett tabubelagt område vilket drabbar barn till missbrukare. De får svårt att tala om föräldrarnas missbruk med utomstående. Christensen (1993) talar om den outtalade regeln om tystnad som gör att barn inte kan tala om vad som händer i familjen, varken i familjen eller med någon utanför. Regeln gäller för beteenden som föräldrarna uppvisar, händelser och känslor i samband med förälderns/föräldrarnas alkoholpåverkan. Barnen får svårt att förstå situationer, de håller ofta inne sina känslor och får på så sätt svårt att uttrycka sig, sätta ord på saker, känslor och beteenden. Bengtsson & Gavelin (2004) menar att av de barn som växer upp i missbrukarfamiljer i Sverige idag, är de flesta inte kända av socialtjänsten. Detta kallas för att lever i ett dolt missbruk.

Även inom forskningen har barnen varit glömda. Fokus har lagts på missbrukaren. När man har diskuterat situationen för missbrukarens barn har man inte tagit med barnen i samtalet utan pratat som vuxna (Myrbäck, 1998). I en rapport från Socialstyrelsen menar man att det finns forskningsbehov angående utvärdering för att veta hur man bäst ska hjälpa barnen till missbrukare. Missbrukarforskningen är inte prestigefyllt och lockar inte forskarna, det är inte heller lätt att få anslag till sådan forskning (SoS-rapport 1993:18).

Ett sätt att belysa barn i familjer med missbruk är att beskriva hur många familjer och barn som är utsatta. Även inom statistiken är barnen glömda. Alkoholskador kan delvis beskrivas i siffror. Sociala skador som misshandel och konsekvenser för barn som växer upp i hem där någon ena eller båda föräldrarna missbrukar alkohol saknas i siffrorna. De ingår därför inte i rapporteringen om negativa konsekvenser av alkoholkonsumtionen (CAN och Folkhälsoinstitutet, 2000).

”De glömda barnen” finns beskrivna i litteraturen men riskerar att förbli osynliga med sina problem i familjen, eftersom personal vid olika institutioner inte tycks upptäcka dem. För att personalen ska orka se och förhålla sig till problemen behövs kunskap och rutiner i förskola och skola (Hansen, 2005). Även Christensen (1993) anser att barnen glöms mellan olika personalgrupper som barnet passerar under sin uppväxt. Personalen observerar saker omkring barnen och i deras beteende som kan vara tecken på att de lever med missbrukande föräldrar. De lägger inte ihop observationerna så barnen förblir osedda och på så sätt glömda.

Lindsten (1995) menar att ”de glömda barnen” är en sanning med modifikation. Sedan slutet av 1980-talet funnits verksamhet i form av stödgrupper för missbrukarbarn i olika delar av landet. Missbrukarbarnen har också fått uppmärksamhet i två statliga utredningar, SoS 1993:18 och SoU 1994:29 och i andra utredningar av CAN, NAD och Socialstyrelsen, därmed är de inte helt glömda menar Lindsten (1995). Han tror att bristen på lämpliga arbetsmetoder för att hjälpa barn till missbrukare, har lett till förträngning av problemet.

Mitt intresse för ”de glömda barnen” väcktes vid en föreläsning av ungdomsförbundet SPIK som arbetar med drogförebyggande verksamhet för ungdomar. Där såg man att det finns två till tre barn per klass igenomsnitt som har alkoholiserade föräldrar. Det var ny information för mig och jag insåg då att det är ett skolproblem som jag själv kommer att möta som lärare. Jag hade i stort sett inga kunskaper om detta problemområde och har inte mött det under min lärarutbildning. Därför valde jag att fördjupa mig i ämnet.

Lärares ansvar angående barn i missbrukarfamiljen

Vem som är ansvarig för barnen till missbrukare kan vara svårt att veta. Jag kommer därför att presentera några olika delar från lagar och dokument som jag anser rör arbetet med barn till missbrukande föräldrar i texten som följer. Dessa lagar och dokument är de som berörd personal ska arbeta utifrån och som bildar ett skydd runt barnen. Dessa lagar gäller alla barn men är relevanta för lärarens arbete med barn till missbrukare.

Skolan, lagar och regler

Enligt skollagen är det rektorn som ansvarar för ledningen av skolan (Läraryrket, 2002). Rektorn är på så vis ytterst ansvarig för det som sker i skolan. Klassläraren eller mentorn är oftast den som får ta i elevvårdsärenden i den bemärkelsen att den får kalla till elevvårdskonferens, upprätta åtgärdsprogram om sådant behövs och sköta de flesta samtalen med föräldrarna. Om någon lärare upplever problem med en enskild elev bör klassläraren/mentorn informeras. Denne bör samtala med berörda lärare för att kartlägga situationen. Lärare har tystnadsplikt och anmälningsplikt. Lärare har också egna yrkesetiska regler att rätta sig efter och allmänna regler om mänskliga rättigheter som exempelvis FN:s Barnkonvention. Barnens rätt har regleras i föräldrabalken och socialtjänstlagen. Detta är de

juridiska och vedertagna reglerna som jag funnit relevanta att ha kunskap om i arbetet med barn till missbrukare.

Enligt lärares yrkesetik

Lärares yrkesetik är gemensamma regler framtagna av lärarnas riksförbund och lärarförbundet. Här följer utdrag ur lärarnas yrkesetik som jag funnit relevanta för arbetet med missbrukarbarn:

Lärare förbinder sig att i sin yrkesutövning

- *ta ansvar för elevernas kunskapsstillväxt, stödja deras personliga utveckling och skapa goda betingelser för varje elevs lärande, utveckling och förmåga att utveckla kritiskt tänkande*
- *alltid bemöta eleverna med respekt för deras person och integritet samt skydda varje individ mot skada, kränkning och trakasserier*
- *verka för att upprätthålla förtroendefulla relationer med eleverna och med deras föräldrar/vårdnadshavare och vara lyhörda för deras synpunkter*
- *vara varsam med information om eleverna och ej vidarebefordra information som mottagits i tjänsten om det inte är nödvändigt för elevens bästa.*

Läraryrket och den professionella yrkesutövningen

Lärare ansvarar, självständigt och tillsammans med andra, för det pedagogiska uppdraget och vinnlägger sig om att skapa de bästa förutsättningarna för elevernas lärande.

Lärare arbetar utifrån en vetenskaplig kunskapsbas kring lärande och vidareutvecklar det pedagogiska arbetet enligt aktuell forskning och beprövade pedagogiska erfarenheter. Lärare tar därför ansvar för att utveckla sin kompetens både när det gäller yrkets utveckling och innehållet i undervisningen.

Lärare förbinder sig att i sin yrkesutövning

anlita annan sakkunskap för att vid behov hjälpa eleverna (Läraryrket och lärarnas riksförbund, 2006).

Dessa ovanstående regler som skapats av lärarnas fackförbund gör att lärarna förväntas ta sitt ansvar när det gäller reglerna. För barn med missbrukande föräldrar kan det vara svårt att få goda betingelser för sin kunskapsutveckling. Som jag beskriver senare i texten kan barn som växer upp i familjer med missbruk få olika symptom. Det finns också vissa gemensamma drag hos familjer med missbruk. Om barnet till exempel är oroligt och har svårt att koncentrera sig i skolan, har barnet inte goda betingelser för lärande (detta behöver inte vara orsakat av att ha föräldrar som missbrukar). Det kan leda till att det blir svårt att nå kunskapsmålen som finns

beskrivna i Lpo -94. Att exempelvis *utveckla nyfikenhet och lust att lära, tillägna sig goda kunskaper i skolans ämnen och ämnesområden, för att bilda sig och få beredskap om livet* (Läraryrket, 2002, s.14-15) kan vara svårt. Lärares uppgift är att se till att barnet får goda betingelser för att kunna främja barnets lärande och kunskapsutveckling. Det kan betyda att läraren som har ett barn med exempelvis stora koncentrationssvårigheter får söka anledningen till dem, kanske annan sakkunnig hjälp behövs. Detta bör göras med respekt för eleven, dess personlighet och integritet. Samtal med föräldrar bör föras för att lyssna in deras synpunkter. Berörda lärare bör komma till tals i situationen, men man bör tänka på att vara varsam med informationen så att det blir till elevens bästa. Lärare och skolan bör också veta vad forskning säger om sådan här problematik för att hjälpa eleven på bästa sätt.

Sekretessen inom skolan

Bestämmelser om barnomsorgen, numera kallad förskoleverksamheten, lyder inte längre under socialtjänstlagen utan under skollagen enligt Erdis (2004). Även skolbarnomsorgen lyder under skollagen. Med detta har man intentionerna att öka integreringen mellan förskola, skola och fritidshem. I skolan finns olika sorters personal och verksamheter. De omfattas av olika sekretessregler. Sekretessreglerna finns för att värna om den enskildes integritet och personliga förhållanden. Sekretesslagen innehåller regler om tystnadsplikt i det offentliga verksamhet och förbud att lämna ut allmänna handlingar. Skolhälsovården har samma sekretess som hälso- och sjukvården i övrigt och har den strängaste sekretessen i skolan. Skolhälsovården är på så sätt en självständig verksamhet i skolan. Sekretess gäller vilket gör att skolsköterska och skolläkare inte får lämna ut uppgifter till skolans övriga personal utom i speciella fall. Sekretessen gäller mot enskilda personer och mot annan myndighet, i skolan är skolhälsovården en annan myndighet.

Enligt Erdis (2004) har skolpsykolog och skolkurator har den näst strängaste sekretessen. De kan lämna ut uppgifter om en enskild elev till annan skolpersonal om de anser det nödvändigt för att eleven ska få behövlig hjälp. Detta gör att det är lättare att bedriva elevvård. Rektorn kan ålägga skolpsykolog och kurator att lämna ut känsliga uppgifter då det behövs.

Lärares sekretess benämns som rak skaderekvisit. Det innebär att uppgifterna är offentliga men ibland, när det kan skada eleven eller någon närstående råder sekretess. Beslut i elevvårdsärenden är dock alltid offentliga liksom protokollen (Erdis, 2004).

Lindelöw & Olsson (1991) menar att det viktigt att personalen känner till sekretessen och skriver på sekretessförbindelsen för att sekretessen ska fungera bra är. Föräldrar behöver bli informerade om att personal har tystnadsplikt och anmälningsplikt. En öppen stämning i arbetslaget med utbyte av idéer och åsikter kan gynna sekretessen. Detta kan skydda människor från skvaller, förtal och annat prat. Om personalen inte kan prata av sig svåra fall och vädra åsikter på jobbet är det lätt att det kommer ut hemma eller någon annanstans. Sekretessen mellan myndigheter har öppningar om man får samtycke av föräldern. Detta kan ses som en möjlighet till kontakt med föräldrarna.

Anmälningsplikt

Anmälningsplikten är överordnad sekretessen. Om man blir skyldig att anmäla får man bryta sekretessen. Detta är för att skydda barnet så att personal som ser barn må illa kan anmäla detta (Lindelöw & Olsson, 1991). Anmälningsplikten finns i Socialtjänstlagen (14 kap. 1 § SoL). *Anmälningsplikten innebär både att myndigheten och den personal som arbetar där har en skyldighet att genast anmäla till socialnämnden om de misstänker att någon som är under 18 år far illa. Det räcker med misstanken för att anmälningsskyldigheten inträder* (Erdis, 2004, s. 62). Det är Socialnämnden som utreder om man behöver ingripa eller inte. Det är alltså inte personalen inom förskola och skola som tar ställning om man ska ingripa eller inte. Anmälan kan därför göras även om man inte vet om barnet behöver hjälp eller skydd. Att göra anmälan upplevs ofta jobbigt men som professionell är det en skyldighet. Anmälan kan därför inte göras anonymt av någon som arbetar med barn och ungdom (Erdis, 2004).

Barns rätt

Barnkonventionen

Sverige var ett av de första länderna som var med om att ratificera FN:s barnkonvention om barns rättigheter. FN:s barnkonvention säger exempelvis att:

- *Barn har rätt att överleva och att utvecklas* (artikel 6)
- *Barn har rätt till båda föräldrarna och rätt att få väva upp i en trygg familjemiljö* (artikel 9)
- *Barn har rätt att skyddas mot fysiskt eller psykiskt våld och mot vanskötsel* (artikel 19)
- *Barn har rätt till lek, vila och fritid samt till kulturella och konstnärliga aktiviteter i takt med barnets ålder* (artikel 31)
- *Barn som har utsatts för alla former av övergrepp och utnyttjande har rätt till fysisk och psykisk rehabilitering samt social återanpassning* (artikel 39) (FN, 1989)

Föräldrabalken

Föräldrabalken är regler om föräldrars rättigheter och skyldigheter. I kapitel 6 finns följande citat:

1 § Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. (Lag 1983:47).

Socialtjänstlagen

Kommunen ansvarar för socialtjänsten och att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver. Samhällets socialtjänst ska främja människors trygghet och verka för jämlika livsvillkor. Föräldrarnas ansvar påvisas föräldrabalken. Om föräldrarna anses avstå från sitt ansvar träder socialtjänsten in och ansvarar för barnen. Socialtjänsten regleras av socialtjänstlagen. I första kapitlet i socialtjänstlagen finns målen för socialtjänsten och följande paragrafer:

2 § När åtgärder rör barn skall det särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver. Med barn avses varje människa under 18 år.

3 § Bestämmelser om vård utan samtycke ges i lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall och i lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

I kapitel 15, socialtjänstlagen finns regler om tystnadsplikt för dem som jobbar i socialtjänsten. De får inte röja vad de fått höra om enskildas personliga förhållanden. De får inte heller röja förtroenden (Socialtjänstlagen 2001:204).

I antologin *Barnets bästa* skriver Petersson (2003) om att barnperspektivet har funnits med i svensk lagstiftning sedan man undertecknade barnkonventionen 1990 och därmed i socialtjänstlagen. Att se ur barnets synvinkel, med barns ögon eller att den vuxne ser barnet i sin synvinkel är att ha ett barnperspektiv. Barnens rätt ska gå före föräldrarna och andra vuxnas rätt. Vad som är barnets bästa är dock många gånger svårt att avgöra.

Syfte

Mitt syfte är att få kunskaper om barn som växer upp i familjer med alkoholmissbruk, för att som lärare kunna möta dem på bästa sätt. Jag vill undersöka hur läraren och skolan kan arbeta för att upptäcka barn till missbrukande föräldrar och hjälpa dem. Utifrån befintlig forskning

och litteratur kommer jag i relation till skolan att göra en kunskapsöversikt som belyser problematiken.

Frågeställningar

- Vad innebär ”de glömda barnen”?
- Vad kännetecknar uppväxten för barnen i en familj med alkoholmissbruk?
- Vika konsekvenser kan alkoholmissbruket få för barnet/barnen?
- Hur kan lärare upptäcka barn med alkoholmissbrukande föräldrar?
- Vad har lärare för ansvar om han/hon misstänker att ett barn har missbrukande föräldrar?
- Hur kan lärare hjälpa ett barn som lever i en familj med alkoholmissbruk?

Metod

Val av metod

Jag beslutade mig för ämnet till uppsatsen ungefär ett halvår innan jag började med själva skrivandet. Detta gjorde att jag haft en tid på mig att uppmärksamma saker i media och i andra sammanhang som under min VFU (verksamhetsförlagd utbildning). Jag har exempelvis informellt frågat lärare om de har erfarenhet av att möta barn vars föräldrar missbrukar alkohol. De flesta säger sig sakna denna erfarenhet. Efter att ha samtalat med informatörer för nykterhetsförbund som arbetar för att uppmärksamma ”de glömda barnen”, har jag insett svårigheten med att själv komma i kontakt med glömda barn och lärare som har erfarenhet av det. Sekretess och viljan att bevara familjehemligheten gör det svårt att komma åt problemet. Jag har därför valt att göra en kunskapsöversikt av befintlig litteratur och forskning.

Litteratursökning och tillvägagångssätt

För att få en överblick av mitt ämnesområde började jag med att surfa en del med hjälp av sökorden: alkohol, barn, föräldrar och lärare. Drogportalen (www.drogportalen.se) gav mig bra överblick och länkar att surfa vidare på. Jag beställde en del material och hämtade pdf-filer. Bryman (2001) talar om Internet som en relativt ny företeelse som inte har använts så mycket av samhällsvetarna. Det finns mycket bra material och det är lättillgängligt. Man bör fundera över autenticiteten eftersom vem som helst kan lägga ut information på nätet. Trovärdigheten kan ifrågasättas då den som ger ut informationen ofta vill tjäna några syften med det. Förändringen är något unikt för Internet, man uppdaterar hel tiden olika sidor.

Bryman (2001) varnar till sist för att fikonspråk används, detta gör att man behöver vara insatt för att förstå det man läser. Fördelen som jag ser det med Internet är att kunna se vad som händer just nu, mycket material är tillgängligt i pdf-format och man kan även hitta daterade dokument som gör att man kan följa skeenden. Det går också relativt snabbt att få information.

Jag har sökt i Linköpings universitets bibliotekskatalog, Linköpings universitets databas ERIC, och artikelsökning. Karolinska institutets bibliotekskatalog, Skolverkets publikationer samt Stockholms universitets bibliotekskatalog efter litteratur och forskning. Även här har jag använt sökorden alkohol, barn, föräldrar, lärare på svenska och engelska. Det fanns få relevanta uppslag för denna studie. Forskningen om barn till missbrukande föräldrar finns inom olika ämnesområden som medicin och beteendevetenskap. Underavdelningar som barn- och ungdomspsykiatri psykologi, pedagogik sociologi och socialt arbete har varit relevanta för detta arbete. Referenslistor i böcker, rapporter och examensarbeten har gett mig tips om litteratur. Jag har använt mig av böcker som är skrivna av människor med erfarenhet av att arbeta med barn till missbrukare inom psykologi och sociologi. Det har varit svårt att finna litteratur som handlar om skolans möte med barn till missbrukare. Hansen (2005) samt Bengtsson & Gavelin (2004) tar upp skolan i sina böcker som handlar om barn i familjer med missbruksproblem. Ibland räknas barnen in i kategorin ”barn i behov av särskilt stöd” som i Bergqvist m.fl. (2003). Det finns också en del litteratur handlar om hur daghem och fritidshem ska möta barn till alkoholmissbrukare. Exempel på detta är Christensen (1993). Eftersom skolan möter barn till missbrukare anser jag att det är viktigt att behandla ämnet och få praktiska exempel på hur man som lärare kan hjälpa dessa barn. Jag har därför utifrån den litteratur jag funnit försökt att ge exempel på hur man som lärare kan arbeta och vad man har för ansvar.

Hartman (2003) skriver att Sverige omfattas av offentlighetsprincipen och därför har arbetet i myndigheter och politiska organ varit öppet för insyn. Resultatet är en mängd tryckt och otryckt material (ibid.). Jag anser att offentliga utredningar och lagar har varit relevant för mitt arbete. De har visat på skeenden och attityder och svårigheter att förverkliga mål rörande arbetet med barn till missbrukare.

Tillförlitlighet

Hartman (2003) menar att källkritik är att utgå från antagandet att allt som står skrivet inte behöver vara sant. Jag har försökt att ha ett kritiskt förhållningssätt till litteraturen, författarna och åldern på litteraturen. En liten del av litteraturen jag använt är utgiven av nykterhetsorganisationer och andra organisationer som arbetar med drogförebyggande verksamhet. De kan tänkas vilja svartmåla användandet av alkohol medan exempelvis regeringen skulle kunna tänkas vilja hålla ner skadeverkningarna av alkohol för att slippa kostsamma åtgärder.

Hartman (2003) menar att läsa och använda vad andra skrivit handlar om textanalys. Hermeneutiken, tolkningsläran innebär att den som läser tolkar utifrån sin förförståelse (ibid.). Olika läsare kan därmed tolka och förstå texten på olika sätt. Eftersom jag inte var insatt i ämnesområdet när jag började skrivandet har jag fått tolka texterna utifrån den förförståelse jag haft. Jag har i min kunskapsöversikt visat på flera olika forskares och författares resultat och erfarenheter. Lika resultat och slutsatser har jag redovisat för att styrka påståenden och olikheter för att visa på problematiker och olika synvinklar. Det är svårt att ha överblick på ett ämnesområde när man som jag är ny inom det.

Cork (1984) som gjorde sin studie på 1970-talet och Nylander som kom med sin avhandling 1959 anser jag vara relativt gamla studier. Jag har haft svårt att hitta nya liknande och så omfattande studier. Lindstein (1995) menar att det finns internationellt sett få liknande undersökningar som Nylanders (1960) och Rydelius (1981). Forskare i ämnet och författare med mångårig erfarenhet av arbete med barn till missbrukare refererar till Cork (1984) och Nylander (1960). Därför har jag funnit dem relevanta för min studie. Jag har försökt använda mig av primärkällor i möjligaste mån. Offentliga dokument anser jag ibland vara påverkade av vårt politiska system. Jag menar att man ger löften och har avsikter att göra saker men det är inte säkert att det förverkligas i praktiken. Exempel i detta avseende är regeringen (2000). Jag finner det ändå intressant att visa vad som händer på riksnivå.

Reliabiliteten innebär enligt Hartman (2003) att man ska kunna lita på data oavsett forskningsmaterialets art. Validitet innebär att forskningsmaterialet ska vara relevant för problemställningen. Det gäller både avgränsning och djup (ibid.). Jag har försökt att välja material som är relevant för mina frågor. Jag har inte bara velat fördjupa mig i situationen för

barn till missbrukare utan också hur läraren kan stötta dessa barn. Jag har försökt vara tydlig med referenser för att läsaren ska kunna söka vidare i det material jag använt.

Avgränsningar

Jag har i denna kunskapsöversikt valt att koncentrera mig på barnen i familjer med alkoholmissbruk. Jag beskriver delvis föräldrarnas situation för att skapa förståelse för barnens situation. Det är dock inte min avsikt att behandla föräldrarna i denna uppsats. Med barn menar jag barn upp till 18 år vilket FN:s barnkonvention har definierat. Eftersom jag läser till lärare med inriktningen tidigare år lägger jag tyngdpunkten på dessa år (år 1-5). Jag tar därför inte upp avsnitt som speciellt behandlar småbarnstiden eller tonårstiden i litteraturen. Jag är också ute efter att beskriva alkoholmissbruk även om annat missbruk tar sig liknande uttryck och ibland kan involveras i definitionen missbruk. Woititz (1995, s. 16) skriver att *ett barn till en alkoholist saknar ålder*. Med det menar hon att samma saker gäller generellt oavsett ålder. På så vis finns generella drag i uppsatsen som gäller för alla barn som är uppvuxna med en missbrukande förälder.

Litteraturgenomgång

Uppväxten i en familj med alkoholmissbruk

En familj med alkoholmissbruk kan se väldigt olika ut eftersom många olika faktorer spelar in. Det kan vara faktorer som att en eller två föräldrar missbrukar. Kanske klarar föräldrarna/föräldern att sköta sitt jobb, missbruket kan vara ihållande eller periodvis. Ekonomin ser olika ut i olika familjer och nätverket runt familjen kan se olika ut. Även om problematiken är komplex vill jag lyfta fram några saker som verkar vara generella för de flesta familjerna. Black (1993) menar att en alkoholist har i sitt drickande utvecklat ett psykologiskt- och fysiologiskt beroende till drogen. Alkoholisten måste dricka mer för att få önskade effekter eftersom alkoholtoleransen förändras. Förmågan att kontrollera sitt drickande och beteende under berusningen saknas. Att dricka blir viktigare och viktigare och upptar en stor del av livet. Drickandet utvecklas till ett tvång, inte ett val. Om en partner finns till alkoholisten är det normalt att de blir mer och mer upptagna med alkoholists beteende. Upptagenheten kallas för medalkoholism (ibid.).

Familjehemligheten

Eftersom missbruk av alkohol är skambelagt hålls det ofta hemligt. Det innebär stora påfrestningar för familjen och det är svårt för dem att få hjälp. Det är också svårt att hjälpa dem eftersom omgivningen ofta inte vet om problemen.

Black (1993) anser att bortförklaring av drickandet är vanligt i början av alkoholismen. Så småningom blir bortförklaringarna normala för familjen. Familjen fokuserar på problemen men förnekar dem som en konsekvens av alkoholismen. Barnen lär sig att inte prata om problemen i familjen, för att inte störa. De är lojala mot sina föräldrar och drar sig för att tala med någon utanför familjen. De har också svårt sätt ord på problemen, eftersom de inte pratar om dem som alkoholproblem.

Arnell & Ekblom (1995) menar att det finns en osynlig regel i alkoholistfamiljer som säger att de som är involverade inte ska prata om vissa saker. Det innebär att barnet bär inom sig en stor skrämmande hemlighet som inte ens de vuxna talar om. Detta gör hemligheten skambelagd. Barnet får lära sig att inte tala om det som alla i familjen känner. Barnet får inte hjälp i sin familj att skilja mellan lögn och sanning. Barnet kan börja ljuga om små och stora saker, även sånt det inte behöver ljuga om.

Bengtsson & Gavelin (2004) talar om alkoholen som den största hemligheten i en familj med missbruk. Familjehemligheten hänger ofta ihop med andra hemligheter som våld, otrohet och obearbetade sorger. En total tystnad om det som man ser hända och det man känner, finns i familjen. Tystnade kan också finnas bland grannar, arbetskamrater, släktingar och lärare. Omgivningen anar och vet egentligen, men ingen har uttalat att personen/personerna missbrukar alkohol. Det är inte säkert att det förhåller sig så. Ofta sägs inget till barnen om missbruket eftersom familjen förnekar och bortförklarar missbruket. För familjen innebär det att alla i familjen ser alkoholproblemen men ingen pratar om dem, inte ens syskon som finns i familjen. Barnen får skapa sig en bild av det som sker med föräldrarna. Eftersom de inte får hjälp av någon blir missförstånd vanliga. De kan tro att de gjort något och själva är skuld till förälderns/föräldrarnas beteende, de kan också tro att det är sjukdom som exempelvis cancer som drabbat föräldern. Familjehemligheten innefattar lögner för missbrukaren, men också för de övriga familjemedlemmarna.

Christensen (1993) menar att våra föreställningar säger oss ofta att familjen med missbruk är en familj med många olika problem. Det är dock bara en bråkdel av fallen. Många klarar att fungera relativt bra. Oavsett missbruk eller inte finns det fler likheter än olikheter i familjer. Gemensamma drag mellan olika missbrukarfamiljer finns. Ett sådant drag är familjens gemensamma ansträngningar att bevara familjehemligheten.

Alkoholistfamiljen

Cork (1985) menar att de flesta barnen i hennes undersökning gav uttryck för att föräldrarnas självcentrering och känslomässiga skilsmässa från dem påverkade dem negativt.

Självcentreringen innebar att föräldern hade fullt upp med sig själv och drogen, vilket även gällde medalkoholisten. Barnen hade också svårt att tolka sina föräldrars motsägelsefulla och svårbegripliga handlande eftersom alkoholen förändrade personligheten under ruset. Detta ledde till en känslomässig skilsmässa mellan barnen och föräldrarna där barnen förlorade tilliten till föräldrarna.

Bengtsson & Gavelin (2004) anser att föräldrarnas berusning upplevs skrämmande av många barn. Föräldrarna förvandlas framför ögonen på dem. De kan uppleva sig ha både en vanlig förälder och en som de upplever äcklig, hotfull och beklämmande. Yngre barn har inte förståelse för vad som sker när föräldern blir berusad. Lite äldre barn blandar ihop föräldern och missbruket och vet tills slut inte hur föräldern egentligen är. Bråk i familjen om ekonomi, sprit, barnen, grannarna, släkten, jobbet är vanligt i samband med missbruk. Barnen upplever ofta bråk värre än själva missbruket och de försöker att ha en medlande roll mellan föräldrarna. Linstein (1995) menar att den vuxnes olika sinnestillstånd ger oförutsägbarhet för barnen. Saknad av regelbundenhet och motsägelsefulla budskap från vuxna, gör att barnet har fullt upp med att tolka och finna principer. Hur barnet kan förstå handlingar och vad de får för konsekvenser är beroende på barnets ålder och utvecklingsnivå.

Uppfostran

Thornberg (2006) skriver att man inom forskning som rör föräldrar i allmänhet har man undersökt fyra olika fostransstilar: auktoritär, eftergiven, oinvolverad och auktoritativ.

Auktoritativ fostran innebär att vuxna ställer krav och regler på barnen. De förväntar sig att barnen vill samarbeta, de lyssnar in barnen, resonerar och förhandlar med dem. Vuxna visar tydligt vad de tycker om och ogillar angående barnens beteende. Vuxna och barn har en nära och varm relation. Barn som fostrats så här är enligt forskning vänligare och mer samarbetsvilliga, tar större socialt ansvar och är mer välmående än andra barn. De har också

bättre självförtroende och självkontroll (ibid.). Detta är kvaliteter som vi efterfrågar som vuxna i samhället. Men det är förutsättningar som barn med missbrukande föräldrar saknar. Föräldrarna är upptagna med missbruket i stället för sina barn.

Mortensen (i Hansen, 2005) menar att missbruk ofta är förbundet med generell brist på omsorg, och allvarliga psykiska åkommor liksom våld och sexuella övergrepp. Black (1993) menar att ärlighet är den viktigaste ingrediensen i alla relationer och i synnerhet i fostrande relationer. Ett barn kan inte hysa tillit om inte omgivningen är öppen och ärlig med egna känslor. Alkoholister förlorar ärligheten eftersom denne vill bortförklara sitt destruktiva beteende som är en följd av berusningen. Beroendet av drogen gör att alkoholisten försöker förtränga/förnekar sitt beteende och fortsätter dricka. Skuld, skam, ångest och ånger gör att alkoholisten dricker för att döva känslorna. Även medalkoholisten är oärlig eftersom den inte vill erkänna alkoholproblemen och låta barnen få uppleva det lidande de själva gör. Barnet lär sig att föräldrarna inte håller vad de lovar och att vardagen är oförutsägbar. Barnet utvecklar ingen tillit till sin omgivning. Barnet lär sig också att inte visa känslor eftersom det gör det lättare att överleva vardagen. De bär istället med sig obearbetade känslor som de inte har ord på enligt Mortensen (i Hansen, 2005).

Arnell & Ekblom (1994) menar att barnen upplever sina föräldrar som oklara då föräldrarna inte är tydliga i sina roller. Det blir därför svårt för barnen att identifiera sig med dem och de får svaga förebilder i livet. Det som kanske skadar det växande barnet mest är föräldrarnas växlingar mellan tillgänglighet och avvisande. Att inte känna igen mamma eller pappa som druckit och vara oförstående om vad som hänt, skapar ångest och förvirring hos barnet. Saknad av ordning och struktur, oförutsägbarhet och ständiga besvikelser gör att tilliten till de vuxna kan försvinna. Barnets psykiska och fysiska mognad kan därmed hindras.

Konsekvenser av att föräldern/föräldrarna missbrukar alkohol

Fosterskador

Ett barn kan få konsekvenser av moders missbruk redan under graviditeten. Det är skador som går under benämningen FAS. Ibland visar de sig först i förskolan eller skolan och därför kan det vara bra att veta om kännetecknen på skador som personal i skola och förskola. Enligt SOU, 1994:29 kom begreppet FAS på 70-talet och är ett samlingsbegrepp för de skador ett barn kan få om mamman missbrukar under graviditeten. FAS kan innebära låg födelsevikt, begåvningshandikapp ansikts- och skelettmisbildningar samt skador på synnerven och ögats

funktion. Bengtsson & Gavelin (2004) skriver att risken är stor att barnet fått fosterskador om mamman använt alkohol under graviditeten. Risk för missbildningar och begåvningshandikapp finns. Vid hög alkoholkonsumtion kan barnet födas med FAS, Fetal Alcoholic Syndrom, kan också kallas alkoholfetopati. Tillväxthämning, avvikande utseende och symptom från centrala nervsystemet är alla delar av syndromet FAS. Barn som har syndromet kännetecknas av att det är litet, kortare och lättare än genomsnittet, vilket består hela livet. Mellanansiktet är platt, de har tunn överläpp, små kinder och ett särskilt veck vid inre ögonvinkeln. De kan även ha andra missbildningar på armar och ben eller för liten hjärna. De kan lida av minnes- och koncentrationsproblem, inlärningssvårigheter, hyperaktivitet, långsam utveckling, kramper som har sin orsak av skador i centrala nervsystemet (ibid.). Varje år föds ca 100 barn med FAS. 200-300 barn föds med mer eller mindre allvarliga alkoholskador (SoS 1993:18). Det egentliga antalet är svårt att uppskatta då skador visar sig sent. Det kan också vara ångestfullt och besvärligt att anta att ett barns problem kommer av mammans missbruk under graviditeten (Bengtsson & Gavelin, 2004).

Mona Göransson, Karolinska institutet, och Åsa Magnusson (2004), Huddinge sjukhus har gjort flera studier på **drygt 1000 kvinnorna angående graviditet och alkohol**. De gravida som dricker är ca 30 år och mer äventyrslystna än andra kvinnor. Jämfört med två tidigare studier har dock antalet minskat; 1990 var andelen gravida som drack 30 procent och 2003 var andelen 16 procent. 17 % av kvinnorna i Göransson & Magnussons studie menar att de har så stor alkoholkonsumtion att den skulle kunna skada dem själva, året innan de är gravida. Göransson & Magnusson (2004) visar att skadeverkningar på foster kan ske vid bruk av alkohol tidigare under graviditeten än vad man förut trott. Man talar också om FAE, Fetal Alcoholic Effects. Det kan vara drog- och läkemedelsbehov, nikotinberoende, infektioner, undernäring, mammans levnadsstandard m.m. Dessa effekter påverkar barnet. Genom en speciell screeningmetod på mödrahälsovården skulle man utan några större kostnader kunna identifiera alkoholkonsumerande kvinnor. Information om alkoholens skadeverkningar påverkar alkoholkonsumerande kvinnor att minska eller att upphöra med konsumtionen. Det i sin tur leder till minskade fosterskador.

Överlevnadsstrategier

Barn i familjer med missbruk får ofta ta stort ansvar för sådant som föräldrar vanligtvis ansvarar för. Vissa barn anpassar sig och verkar glada och hjälpsamma, men de får åsidosätta sina egna behov för att slippa konflikter i hemmet. De lär sig att inte kräva något eller önskar

sig något. Barnen upplever ofta besvikelse på grund av föräldern/föräldrarnas berusning. Barnen hittar överlevnadsstrategier byggda på många besvikelser. Det är exempelvis inte lönt att förvänta sig något på födelsedagen, då erfarenhet av många sådana besvikelser redan finns. Att inte förvänta sig något och ligga lågt minskar sorgen. Känslorna undertrycks därför hos dessa barn (SOU, 1994:29).

Woititz (1995) driver Institute for Counseling and Training i New Jersey, USA som har specialiserat sig på att behandla enskilda personer och familjer med dysfunktionell bakgrund. I kontakten med vuxna barn till alkoholister har hon sett generella drag som gäller familjer med alkoholmissbruk. Woititz (1995) menar att ett barn uppför sig inte som ett barn när det växer upp i familjer med alkoholmissbruk. Det ser ut som ett barn men har en sorgsen och bekymrad blick. Det uppför sig som ett barn men är inte lekfull på ett barns vis. Det känner sig inte som ett barn som både tar och ger kärlek, stimmar och gör hyss. De har ingen aning om hur det är att ha ett barns känslor och vara sorglös. Barn i hem med alkohol liksom barn i dysfunktionella familjer tar ofta på sig roller.

Black (1993) beskriver tre roller, **den ansvarstagande, anpasslingen och den blidkande**, som har som strategi att inte dra uppmärksamheten till sig.

- Den ansvarstagande vill skapa struktur och ordning i familjen.
- Anpasslingen tar allt som det kommer och anpassar sig till det.
- Den blidkande försöker att få alla i familjen att må bra genom att avleda och trösta.
- Den fjärde rollen är det **utagerande** barnet. Det drar uppmärksamheten från alkoholproblemen hos föräldrarna eftersom barnet själv orsakar så mycket problem

Dessa roller kan jämföras med Minnesotamodellens benämningar av barnets roller: **hjälten, clownen, tapetblomman och rebellen:**

- Hjälten är det ansvarsställande barnet som tar ansvar för både syskon och föräldrar. Genom att ha kontroll och ordning, prestera bra i skolan kan hjälten dölja för omgivningen att det inte är bra hemma. Hjälten har ofta låg självkänsla och sätter andras behov före sina egna. Som vuxen söker sig hjälten till en partner som den kan fortsätta att hjälpa. Hjälten bär på skuld och skam eftersom den inte kunnat rädda familjen (Karlsson & Öberg, 2004). Familjehjälten är nästan alltid äldst av syskonen

och en flicka. Familjehjälten vill ofta jobba inom vårdområden och är bra på att stödja andra (SoS 1993:18).

- Clownen är ett roligt, glatt och spexigt barn som skämtar bort det svåra. Humorn är en försvarsmekanism mot barnets verkliga känslor och avleder från det där hemma. Clownen får svårt att bli tagen på allvar. Den glada fasaden men tomma känslan inuti leder ofta till eget missbruk (Karlsson & Öberg, 2004). Clownen har svårt att uttrycka sig om den inte kan skoja. Clownen är en pojkroll och kan även benämnas som maskoten (SoS 1993:18).
- Tapetblomman märks varken i skolan eller hemma då det är ett tyst barn. Genom att dra sig undan får inte familjen fler problem. Tapetblomman ställer inga krav, blir ofta ensam och har stor risk att bli självdestruktiv och utnyttjad av andra (Karlsson & Öberg, 2004). Dessa barn observerar och uppmärksammar allt, fast omgivningen inte alltid tror det. Fantasikamrater och en låtsasvärld, leksaker och djur kan ersätta behovet av vänner. Denna roll kan tas av både pojkar och flickor och kan kallas väggblomman eller lilla prinsessan (SoS 1993:18).
- Rebellen är det bråkiga barnet som har problem i skolan och som ofta hamnar i drogmissbruk och kriminalitet. Sorgen som barnet upplever visar sig i ilska och destruktivitet. Rebellen uppmärksammas av omgivningen till skillnad från de andra rollerna. Fokuseringen läggs oftast på problemet och inte på orsaken till barnets beteende (Karlsson & Öberg, 2004). Denna roll tas ofta av pojkar, inte sällan andra barnet i syskonskaran. Deras destruktiva sätt är ett försök att skapa förändring i familjen som misslyckas. Deras beteende har lett till motstånd och tillrättavisningar men inte till att någon mött deras behov. De saknar tillit till vuxna. Rollen kallas ibland också för syndabocken (SoS, 1993:18).

Överlevnadsstrategier är roller som barn kan ta på sig för att få vardagslivet att fungera bra. Det är roller som oftast formas i hemmet och som barnet utvecklar. Rollerna finns med i skola och det umgänge man har. Det är vanligt att rollerna utvecklas med barnen, som bär med sig dem in i vuxenlivet.

Det är inget unikt för barn i missbrukarfamiljer att hitta överlevnadssätt. Christensen (1993) skriver att beteenden och överlevnadsmekanismer som finns hos barn till missbrukare finns även hos andra barn i familjer där föräldrarna har brister i omsorgen om sina barn. Det kan vara exempelvis flyktingfamiljer som lever under extrem psykisk press eller föräldrar som satsar på jobbet och därmed försummar sina barn. Karlsson & Öberg (2004) menar att överlevnadsstrategier är sätt för barnen att hantera sin situation där de antar roller. Detta är inget unikt för barn till missbrukare, men det är lättare för dem att fastna i rollerna. Detta kan bli problematiskt om de inte hittar och får hjälp till andra vägar att agera.

Black (1993) menar att barn som växer upp i en familj präglad av en öppen kommunikation och en vardag med konsekvens, kan anta olika roller som är situationsanpassade. De lär sig ta ansvar, organisera, sätta upp realistiska mål, leka, skratta och roa sig. De lär sig flexibilitet, spontanitet och empati. Barnen blir självständiga och fungerar bra i en grupp. Barn som däremot växer upp i missbruksförhållanden får oftast inte lära sig kombinationen av roller vilket präglar deras personlighet. De intar roller som de antar att de måste ha för att kunna överleva. Bengtsson & Gavelin (2004) anser att många missbrukarbarn utvecklar en levnadskonst som gör att de kan njuta av ögonblick, det vill säga överlevnadsstrategier. Överlevnadsstrategierna, rollerna, hjälper till att upprätthålla balansen i familjen och ge förutsägbarhet.

Lindsten (1995) anser att rollerna bör användas med försiktighet. Speciellt gäller detta om barnet ska identifiera sin egen roll och bearbeta den. Han anser då att rollerna kan permanenta beteende hos barnen istället för att hjälpa dem ur rollerna. Christensen (1991) anser att barnen behöver hitta andra bättre överlevnadsstrategier och komma ur rollerna. Hon citeras från en sammanfattning hon gjort i Förskollärartidningen 1/91 och det kan vara råd till hur lärare kan bemöta barn med dessa roller.

- *Familjehjälten behöver höra att hon duger fast hon inte hjälper till i alla lägen.*
- *Clownen måste bli tagen på allvar och inte bli skojad med.*
- *Visa väggblommen att hon är sedd och att du är glad att hon finns där. Tvinga inte in väggblommen i en gemenskap, för det klarar hon oftast inte. Om de blir sedda kanske de vågar ta egna initiativ.*

- *Syndaboken behöver mycket positiv uppmuntran och känna att vuxna går att lita på* (i SoS, 1993:18, s. 10).

Lindstein (1995) anser att det är ett forskningsstrategiskt problem att mycket av forskningen velat visa att missbrukarbarnen upplever sin tillvaro på ett speciellt sätt och det i sin tur ger enhetliga förhållningssätt gentemot barnen. Han vill i sin forskning vid Ersta Vändpunkten (presenteras senare under rubriken Stöd och behandling) söka efter olikheter istället för likheter, som givna roller och överlevnadsstrategier. Detta säger Lindsten (1995) i kunskapsöversikten i början av rapporten. Efter att ha gjort deltagande observationer i stödgrupper skriver han i slutsatserna att han kom närmare barnen än vad man gör i intervjuer. Han upptäckte då den kanske mest bekymmersamma överlevnadsstrategin, som han benämner som splittring. Genom beteenden och roller kan barnet dölja sin splittrade tanke, känsla eller relaterande. Flicka Eva visade sig till en början duktig men senare visade hon sig ha en splittrad värld. Det visade sig genom att berättelser och bilder var osammanhängande. Att splittra känslor och händelser var ett sätt för Eva att stå ut med sin problematiska situation. Mamman missbrukade, föräldrarna skulle skiljas och relationen till syskon och kamrater var svåra. Om barnen inte får hjälp att ta itu med sin splittring kan barn få svårigheter i sin personliga utveckling. Lindsten (1995) menar att eftersom det skrivits mycket om rolltagande i samband med missbrukande föräldrar finns risk att man tilldelar barnen roller. Huvudproblemet, splittringen kanske inte upptäcks då. Splittringen kan ta sig många olika uttryck och är svår att upptäcka.

Utebliven vänskap

Corks (1985) studie visar på flera faktorer som ledde till utebliven vänskap. Eftersom barnen försökte bevara familjens hemlighet vill de inte ta hem kompisar. De var osäkra på föräldrarnas uppträdande och var rädda att kompisar ska få insyn i situationen. Därför lekte några barn i Corks studie hemma hos kamrater eller på gatan. Barnen i missbrukarfamiljerna var också rädda att prata om sig själva, sina föräldrar och fritid och blev opersonliga och drog sig undan. De kände sig som dåliga och falska kompisar som inte kunde uppfylla sin del av vänskapen. Detta blev ofta på bekostnad av vänskap till jämnåriga. Ett barn sa: *-Jag går aldrig någonstans med mina vänner och deras föräldrar, för jag kan själv aldrig ta med mina vänner någonstans.* (Cork, 1985 s. 32). Andra barn menade att de hade så mycket att göra hemma att de inte hann vara med kompisar. Detta sker under den tid barn behöver få knyta vänskapsband och är beroende att vara omtyckta. Istället blev dessa barn berövade

möjligheten att bli omtyckta och hålla tillbaka känslor av exempelvis tillgivenhet. Detta är viktiga grunder för att senare i livet kunna knyta goda kontakter enligt Cork (1985).

Christensen (1993) menar att barnen många gånger får fylla föräldrarnas behov. Barnen får trösta, hjälpa, uppmuntra och sköta det praktiska. Barnen avkrävs en stor lojalitet av föräldern/föräldrarna. Barnet får bli förälder. I skolan kan detta yttra sig i kontrollbehov och stort behov av bekräftelse. Att kunna delta fullt ut i leken blir då svårt och därmed svårigheten att få kompisar.

En sextonårig flicka skriver i dikt om sina barndomsminnen och vänskap följande: *Jag minns dig från en svunnen tid då jag bodde i ett helvete byggt särskilt för barn. Väggarna i ditt hem var min enda fristad. Jag är säker på att du inte förstod det – eftersom vi aldrig riktigt lärde känna varandra. Det är därför som jag alltid känt dig, men du aldrig mig. Jag var ett barn, rädd och ensam – utan någonstans att ta vägen utan någon att vända mig till... Så här många år senare minns du inte mig men jag minns dig. Jag behövde vara där du var – i ett hem så olikt mitt eget* (Woititz, 1995, s. 41).

Symptom som barnen kan visa

Ingvar Nylander (1960) gjorde en svensk studie med 229 barn från 141 familjer, samt en kontrollgrupp på 163 barn som var så kallade sociala tvillingar. Det var ungefär lika många pojkar som flickor. Nylander (1960) valde ut barn till fäder år 1958 som hade mottagit någon slags hjälp vid Mariapolikliniken i Stockholm, kostnadsfri rådgivning eller behandling. Han valde män eftersom tillräckligt många kvinnor inte fanns. Det var också vanligt att om kvinnan var missbrukare av alkohol omhändertogs barnen. Barnen var i åldern 4-12 år.

Studien innefattade:

- en kartläggning av männen utifrån fallbeskrivningar vid Mariapolikliniken
- intervju med mamman om hemförhållanden, mannens alkoholvanor och barnen. Informationen nedtecknades enligt ett framarbetat frågeformulär som behandlade både medicinska och sociala aspekter
- undersökning av barnens mentala hälsa gjordes genom en uppgift, genom mammans intervju och om barnet gick i skola intervjuades läraren
- man undersökte också om barnen fanns registrerade vid aktuella kliniker

Denna studie resulterade i en doktorsavhandling 1960, *Children of alcoholic fathers* och var banbrytare inom området i Sverige. Nylander ville visa på sambandet av psykisk stress hos barn och föräldrarnas alkoholmissbruk. Tidigare hade forskningen gällt de vuxna och barnen hade inte uppmärksammats. Nylander kom fram till tio vanliga symptom hos barnen till alkoholister: huvudvärk, underlivssmärter, sömnsvårigheter, trötthet, depression, illamående, labil känslomässighet, ängslighet, aggressivitet, och problem med kamrater. Sju symptom förekom enbart bland barnen till alkoholister: märkbara ryckningar, trötthet, illamående, störande prat, ofrivillig avföring, aggressivt beteende och asocialitet. Barnen fick fler symptom ju äldre de blev medan kontrollgruppen fick färre. Bland de äldre barnen hade flickorna mer av fysiska symptom än pojkarna, de yngre uppvisade ingen större skillnad. Nylander kom fram till fem kategorier av barn: ängsliga, deprimerade, hysteriska, tvångsneurotiska och otypiska. Den sista kategorin innefattade till exempel barn med utvecklingsstörning. Intervjuerna med lärarna om barnens uppträdande i skolan samt om de visat tecken på psykiska problem visade att 50 % av alkoholistbarnen hade sådana problem att lärarna iakttagit dem på något sätt. De flesta var pojkar i grundskolans senare år. I skolans tidigare år fanns ingen skillnad mellan pojkar och flickor. Senare i skolan fick flickorna fysiska besvär och vände sig inåt. Pojkarna var då mer utagerande och hamnade inom den barnpsykiatriska vården. Dessa symptom var typiska oberoende av vilken socialgrupp barnen kom ifrån.

Även Mortensen (i Hansen, 2005) anser att barn i missbrukarfamiljer ofta berättar om eller visar problem som: magsmärter, anspändhet i muskulaturen, huvudvärk, nedstämdhet, koncentrationsproblem, ofrivillig urinavgång/tarmtömning, motorisk oro, trötthet, varierande insatser i skolan, svårigheter med social tillhörighet, överpresterande, överdriven anpassning och känslomässig labilitet. Mortensen menar att svårigheten är att samma upplevelse kan ge olika symptom och samma symptom kan bero på olika problem. Detta gör det svårt att avgöra om det är alkoholmissbruk eller bristande föräldraromsorg eller ett samspel. Kunskap om samspelets mönster i missbrukarfamiljerna ökar förståelsen hur man ska förhålla sig till problemen.

Fysiska symptom som huvudvärk, trötthet, buksmärter, illamående och kräkningar kan barn i missbrukarfamiljer uppvisa. Psykiska kännetecken kan vara ångest, depressivitet, och sömnsvårigheter. Detta är inget unikt för missbrukarfamiljen men det uppträder oftare hos dessa barn än andra. Utagerande beteende, aggressivitet och hyperaktivitet är vanligt

förkommande hos dessa barn och försvårar skolsituationen för dem (Folkhälsoinstitutet, 1995:50).

Många av barnen i Corks (1985) undersökning visade sig klara sig bra de första åren i skolan. Skolan blev en plats där barnen kunde få lite ro. Många barn berättade om oro för att komma hem eftersom de inte visste vad som väntade. Barnen beskriver det så här: *-Man kan inte låta bli att tänka på hur det är hemma, när man är i skolan, -Jag är sämst i klassen, för jag kan inte tänka riktigt, när pappa är sådär* (Cork, 1985 s. 35-36). Koncentrationssvårigheter blev en följd och de fick mer och mer problem i skolan med tiden. Barnen till missbrukare kände sig underlägsna sina skolkamrater. Många alkoholbarn upplevde utanförskap då de inte hade roliga upplevelser med familjen att berätta om som sina skolkamrater.

Woititz (1995) anser att koncentrationsproblem i skolan kan bero på fantasier som skapas för att stå ut med tillvaron. Rädsla för hur det ska vara när barnet kommer hem eller i framtiden. Kanske för du inte sovit på hela natten på grund av föräldrarnas bråk. Detta är erfarenheter från vuxna som vuxit upp med någon förälder som missbrukat alkohol.

Ett kännetecken för barn till missbrukare är att de har svårt att känna igen känslor. De har inte lärt sig att visa vad de känner och sätta ord på det. Barnen bär på undanträngda känslor av rädsla, ilska, ledsnad, skam och skuld (Karlsson & Öberg, 2004).

Långsiktiga konsekvenser för barnet

Rydellius (1981) gjorde en uppföljning av barn från Nylanders (1960) undersökning. Undersökningen visar att många av alkoholbarnen fått problem med anpassning och missbruk som vuxna. Pojkar till alkoholiserade fäder fanns oftare registrerade i socialhjälsregister, kriminalregister och nykterhetsregister än kontrollgruppen. Flickorna visade ingen skillnad. Även vad det gällde besök på kroppssjukvårdskliniker var alkoholpojkar mer registrerade än kontrollgruppen och flickorna hade ingen skillnad i registreringen. Alkoholistflickorna har däremot sökt till gynekologavdelningar och gjort det oftare än kontrollflickorna. I register för psykiska kliniker återfanns oftare alkoholpojkar än kontrollgruppen. Alkoholistflickor och kontrollgruppen visar ingen skillnad. Alkoholbarnen, främst pojkarna har högre sjuklighet och svårigheter med sin sociala anpassning. En del pojkar har haft en tidig och svår social utslagning.

Barn som växer upp med missbrukande föräldrar går ofta samma väg som sina föräldrar menar Bengtsson & Gavelin (2004). Detta gäller speciellt pojkar som snabbt visat ett utagerande beteende med aggressiva inslag och svårigheter med gruppanpassning och krav. Kunskap om flickors uppväxt och framtida missbruk saknas. Flickor med otrygg uppväxt och dålig föräldrakontakt verkar söka kontakt med äldre pojkar tidigt. Detta kan leda till missbruk och sexuellt utnyttjande. Enligt Folkhälsoinstitutet, 1995:50 har barn som växer upp i missbrukarfamiljer större risker att själva missbruka alkohol, hamna i kriminalitet eller annan asocialitet. Detta menar de stöds av både svensk och internationell forskning. Även Black (1993) skriver att många barn till alkoholister blir alkoholister eller gifter sig med alkoholister. Hon talar om också om att missbruket ofta hör ihop med någon form av misshandel i hemmet. National Council on Alcoholism (motsvarande folkhälsoinstitutet i Sverige) talar om 60 % av familjerna med alkohol upplever våld i hemmet. Black (1993) har själv i sin forskning kommit fram till att 66 % av barnen som växer upp i familjer med missbruk av alkohol, blivit fysiskt misshandlade eller sett någon i familjen misshandlas. Hon menar att många barn till misshandlare börjar själva misshandla, eller gifter sig med misshandlare, eller både och.

Anhöriga till missbrukare berättar att livet ofta inneburit problem som osäker ekonomi, social förnedring, minskning av sociala kontakter, bråk, försämrat samliv, otrohet, dominans och svartsjuka m.m. (SOU, 1994: 29). Om ett barn har en eller två föräldrar som missbruksproblem blir barnen utsatta. Detta oberoende om det handlar om helgmissbruk, periodmissbruk eller kroniskt missbruk. Missbrukarfamiljen präglas av förnekande, skam, skuld, oberäknlighet, inkonsekvens och konflikter. Familjevåld och sexualbrott är vanligare i missbrukarfamiljer än i andra familjer (Folkhälsoinstitutet, 1995:50).

För många barn till missbrukare är det svårt att förstå att missbruket påverkar deras liv. Barnen lär sig tidigt förneka känslor och intryck. De behöver därför hjälp med att sätta ord på sina upplevelser eftersom de inte fått göra det hemma. Ofta upplever de att det är en lindring när de får göra det. Tystnad och lojalitet som ofta präglar missbrukarfamiljen gör det omöjligt för barnen att med ord bearbeta upplevelser och få hjälp utifrån. På det viset är barnen dubbelt drabbade (Bengtsson & Gavelin, 2004). Barn som klarar sig bra under uppväxten, upplever ofta en ensamhet i 25 årsåldern som de inte förstår sig på. De är deprimerade och blir medvetna om känslor som isolerar den från andra. Skälet till depressionen vet de inte. De har också problem med nära förhållanden och upplever meningslöshet. Detta är i den livsfas när

många bildar familj. Risken till att börja dricka mer och ingå förhållande med någon som är eller kan bli alkoholist är stor. Detta är troligtvis konsekvenser av att man inte tagit itu med problemet, att man vuxit upp i en alkoholistfamilj (Black, 1993).

Skolan och de glömda barnen

Det verkar som en förutsättning för att barn som växer upp i missbruksförhållanden ska få professionell hjälp, att de identifieras. Läraren kan dessutom i sitt vardagliga arbete göra saker som hjälper barn som växer upp med missbrukande föräldrar. Här följer några praktiska tips på vad en lärare enligt olika författare faktiskt kan göra.

Att identifiera barn som växer upp med missbruk

Black (1993) skriver att skolan är den resurs som har förfogande till störst antal barn. I skolan kan enskilda lärare identifiera barn till alkoholister genom barnens uppförande. Det kan vara brister i uppförandet, trötthet eller andra symptom. Det kan också vara andra barn som är för bra för att vara sanna. Hansen (2005) menar att det inte är lätt att tolka symptom och signaler på missbruksproblem. Symptomen kan vara desamma om de exempelvis beror på bristande föräldraromsorg. Många barn kan ha det extremt problematiskt hemma utan att visa något i skolan. De kan ha många olika symptom på ohälsa som de lyckas dölja i skolan. Hansen (2005) menar ändå att en lärare kan vara den vuxen som står barnet med missbrukande föräldrar närmast. Därför bör en lärare vara observant på barns signaler och tecken, så att de kan hjälpa barnet till professionell hjälp. En lärares uppgift är inte att vara terapeut men att sätta barn och föräldrar i kontakt med rätt personer för hjälp. När barn visar tecken på missanpassning bör man i större utsträckning fundera över om det hör ihop med föräldrars missbruk. Det är nödvändigtvis inte så, men missbruk är vanligare än vad vi oftast tror. Det är viktigt att de glömda barnen som är glömda av sina föräldrar inte blir glömda också av skolan.

Majoriteten av barn i missbrukarfamiljer är svåra att identifiera då det inte märks på barnen. Black (1993) föreslår därför att man ska ställa frågan: *Vad vet ni om alkoholism?* (Black, 1993, s. 182) till barnen. Var och en kan få rita och berätta vad de vet och man kan då se om barnen har en förstahandsupplevelse av alkohol, en schablonbild eller någon bild de snappat upp från massmedia (ibid.).

Det finns barnböcker och filmer som beskriver hur barn som växer upp med missbrukande föräldrar har det (Tips på bra litteratur för barn finns på www.junis.se). Om barn får se hur

andra har det ökar det deras förståelse för hur andra har det. Barn som lever med föräldrar som missbrukar kan identifiera sig med det de känner igen i filmer, böcker och berättelser. Detta kan vara utgångspunkter för diskussioner i klassrummet. Chamber (1993) menar att boksamtal är en användbar metod, där samtalet utgår från handling och personer i boken. *Boksamtal är ett sätt att ge form åt de tankar och känslor som väckts av boken och den tolkning vi tillsammans skapat ur texten...*(Chambers, 1993, s. 23). Chambers modell för boksamtal innebär att man inte pratar om sig själv utan om personerna och händelserna i boken. Därför kan det vara lättare att prata även om svårare saker. Kanske kan detta vara ett sätt att få barn att inse sin situation och få mod att söka hjälp.

Christensen (1993) menar att professionella runt barnen måste ställa högre krav på sig själva. Man kan inte bara tro att andra tar till vara barnens intresse om man inte är förvissad om det. Olika verksamheter som barnomsorg, skola, fritids och eventuell socialtjänst och dess olika personal kan sammanlagt ge en tydligare bild av barnens liv. Var för sig gör man observationer av händelser och barnens beteenden som man finner för vaga för att ta itu med. Bengtsson & Gavelin (2004) menar att när vi möter barn i olika sammanhang som på olika sätt signalerar att de inte har det bra, måste vi fundera över om det handlar om missbruk i familjen. Det bör alltid finnas i bakhuvudet. Det gäller alltid att främst se till barnets behov och att ge barnet stöd.

Om barn ofta visar på symptom som kan vara tecken på en uppväxt med missbrukande föräldrar, bör man samtala med barnet menar Hansen (2005). Hon menar att det är lätt att skjuta på problemet och tänka att det finns naturliga förklaringar. Ofta är det en vanlig företeelse som har en ovanlig förklaring, men om det uppträder ofta finns anledning att ta itu med det (ibid.). Ett exempel skulle kunna vara att en elev ofta kommer för sent till skolan på morgonen. Hansen (2005) anser att man kan få barnet att prata om sin situation genom att utgå från företeelsen. Det gäller dock att möta barnet så att det inte sluter sig. Som lärare måste man vara öppen för olika förklaringar eftersom man inte vet vad symptomen orsakats av. Man behöver ofta föra flera samtal för att få ett barns förtroende och för att barnet ska våga öppna sig. Tala om för barnet vad man sett för problem och ge alternativ på orsaker till problemet. Bestäm att ni ska samtala vidare om problemet en annan gång. Barnet hinner då fundera, formulera sig och kanske ge sitt förtroende till den vuxne. Om barnen inte får passande hjälp är det stor risk för barn till missbrukare att utvecklar psykiska problem utan att omvärlden inser deras besvärliga situation. Svårast är det att se de barn som är stilla och

försvinner i mängden. När barn av olika anledning har svårt att anpassa sig bör personalen inom skola och förskola alltmer tänka på att det kan orsakas av föräldrars missbruk. Missbruksproblem är vanligare än vad de flesta av oss tror menar Hansen (2005).

Om en lärare får veta av ett barn att det lever i missbrukarförhållanden behöver barnet få professionell hjälp på något sätt (Bengtsson & Gavelin, 2004). Skolhälsovård och elevvårdsteam med kurator, psykolog, skolsköterska och läkare kan vara till hjälp. Socialtjänsten är en länk i arbetet mellan föräldrar och barn. De har sitt ansvar reglerat i socialtjänstlagen. Socialsekreterare har som uppgift att ta emot anmälningar, göra utredningar och föreslå åtgärder. Socialtjänsten ska vara drivande i kommunens alkoholförebyggande arbete och samverkan kring barn som far illa. Resurser som kan ges kan vara stödsamtal av socialtjänsten, stödfamilj och barn och tonårsgrupper (stödgrupper) m.m. Allt är beroende på kommunens förutsättningar och barnets behov. Det är viktigt att läraren som överlämnar barnet till professionell hjälp förklarar varför det behövs. Den som tar emot bör berätta hur hon arbetar och vad hon kan erbjuda. Den som överlämnar ska inte överlämna förtroenden som den har fått.

Enligt Lindstein (1995) finns det en huvudstrategi när man ska hjälpa ett barn i en alkoholistfamilj. Det är att barnen får en pålitlig vuxen att prata med, anhörig eller professionell. Den vuxne behöver hjälpa barnet att fylla de brister som föräldern skapat i barnets inläring och utveckling. De behöver också hjälpa barnet att behålla de goda beteendena som det har och ta sig ur de negativa beteende de lagt sig till med.

Edlund (2003) inkluderar barn till missbrukande föräldrar i grupperingen ”barn i behov av särskilt stöd”. Ett barn vet inte alltid själv om sina rättigheter. Edlund (2003) skriver att personal som möter barn kan märka att ett barn visar symptom på störningar. Det kan vara att barnet är ovanligt aggressivt eller deprimerat och slutet. Edlund (2003) menar att genom träning av vår känslighet och inlevelseförmåga ger stora möjligheter att erbjuda hjälp till familjer i svåra situationer innan problemen blivit alltför stora och svårlösta. Att lyssna till det som personer säger, men även det de antyder. En person i svårigheter öppnar sig inte för någon som vill och kan hjälpa dem. Även om inte personalen har all kunskap kan det vara till hjälp för den drabbade att få sätt ord på sina problem. Vidare skriver Edlund (2003) att personal som möter exempelvis föräldrar som är sprit och narkotikapåverkade tillsammans med barnet, bör handla innan problemet blir för stort. I början av ett missbruk kan behandling

ske med bra resultat för hela familjen. Det finns inga enkla metoder för att upptäcka mänskliga svagheter. De hjälpmedel vi har är kunskap, fantasi och empati. Personal har skyldigheten att utifrån sin yrkeskunskap upptäcka och vidarebefordra signaler och symtom hos föräldrar och barn.

Kontakten med barnet

Christensen (1993) menar att det är viktigt att personal i skolan ser olika signaler som kan vara tecken på att barn inte mår bra. Barnen behöver hjälp med sina problem, och personal måste våga ta itu med dem även om vi inte kan allt om dem. Lyssnade är till stor tröst för barn och de kan ofta själva komma med lösningar om de får chans. Christensen (1993) har tre teser som hon anser vara viktiga att förmedla till ett barn i missbrukarfamiljer:

- *Det är inte ditt fel att mamma eller pappa missbrukar.*
- *Du är inte ensam.*
- *Det är tillåtet att tala med andra om sin situation* (Christensen, 1993, s. 19-20).

Christensen (1993) menar att barnen ofta tar på sig skulden för föräldrarnas missbruk. De funderar över om de kunnat göra på något annat sätt för att förhindra olika situationer. Eftersom missbruket är en familjehemlighet tror de ofta att de är ensamma om problematiken med missbruk. Att få tala med andra barn i exempelvis stödgrupper är ofta till stor hjälp. Det kan finnas barn som har så svårt att identifiera sig med att vara alkoholistbarn, att det är bättre för dem att endast tala med en vuxen (ibid.). Läraren kan inte påverka hemmiljön så mycket men den kan lyssna, trösta och ge lindring när det behövs. *Att ge barn bekräftelse, ärlighet och uppriktighet är att ge dem hopp* (Black, 1993 s. 180).

Lärare upplever ofta otillräcklighet när det gäller barn i missbrukarfamiljer och andra barn med svårigheter. De har en hel klass att ansvara för och kan inte fylla alla barnets behov. Lärare måste ha rimliga krav på sig själva, de har inte ansvar för barnets hemförhållanden. Läraren bör dela sina erfarenheter med andra i arbetslaget för att inte själv bära en alltför stor börda. Elevvårdsteamet, skolsköterska, kurator, psykolog och skolläkare bör kunna ge läraren stöd och handledning. Samverkan med andra verksamheter som barnhälsovård, barnomsorg, barnpsykiatri och socialtjänsten är nödvändig för att identifiera och kunna ge barnet bästa möjliga hjälp (Bengtsson & Gavelin, 2004)

Kontakten med föräldrarna

Om man uppfattar att ett barn far illa så har man grundat den uppfattningen på något menar Christensen (1993). Det kan vara något i barnens beteende. Som lärare måste man då våga föra en dialog med föräldern och vara beredd att ändra sina föreställningar. Man kan lyssna till föräldern även om man inte håller med om allt. Rädsla hos personal för föräldrarnas reaktion får inte göra att man inte agerar. Det är inte en ovanlig reaktion att föräldrarna först blir arga när de upplever att man lägger sig i deras situation. Föräldrarna måste förstå att man vill deras barns bästa. Bengtson och Gavelin (2004) menar att föräldrar kan uppleva utvecklingssamtal som att de själva ska bli godkända eller underkända. Skolans uppgift är att med föräldrarnas hjälp göra det bra för barnet i skolan och hemma, inte utreda barnets beteende.

Edlund (2003) menar att det kan vara svårt att tala med en förälder om de brister som man tror sig se i familjen. Rädslan för att såra och göra dem arga gör att det kan vara lätt att skjuta upp samtalet. Edlund (2003) skisserar ett möjligt scenario i denna situation: personen som ser problemet berättar om det för sina arbetskamrater. Snart är alla oroliga och misstänksamma mot föräldrarna. Gruppen tar kontakt med psykolog eller socialarbetare. Familjen är ovetande tills man samlat in informationen om dem. När familjen väl får reda på misstankarna har personalen handlat som om de gjort en brottsutredning. Familjen då inte känner tillit till personalen och det blir svårt att föra ett bra samtal med dem (ibid.).

Attityder och strukturer i klassrummet

Karlsson & Öberg (2004) har gjort en skrift om vardagen för barn som växer upp i familjer med missbruk. De vill visa vad man kan göra för att förbättra barnens livssituation. I en intervju uppmanar Åsa som är 20 år och har vuxit upp i ett hem med missbruk av alkohol:

- *Utbilda lärare, redan på lärarhögskolan, om barn till missbrukare och hur man kan stötta dem.*
  - *Våga prata om alkohol med barn!*
  - *Prata inte nedlåtande om missbrukare, ”de är svaga människor som får skylla sig själva”. Den attityden gör att barnen skäms ännu mer.*
  - *Glöm inte att missbruk finns överallt. De som sitter på parkbänken är bara en liten del.*
- (Karlsson & Öberg, 2004, s. 11)

Hansen (2005) anser att förskola och skola bör kunna prata med barn om föräldrarnas bruk av alkohol, eftersom det kan plåga barnen. Samtal bör göras på ett sådant sätt att barnet känner sig förstått och omhändertaget. Ett viktigt mål enligt Hansen (2005) är att synliggöra de problem och svårigheter som barn till missbrukare har.

Bengtsson & Gavelin (2004) skriver att för många barn i missbrukarfamiljer är skolan en oas. Många ungdomar har berättat om lärare som gett dem hopp, ibland utan att veta om barnens situation. Lärarna har gett barnen aktivt intresse, uppmärksamhet, uppmuntran, ställt rimliga krav och visat respekt. Rutinerna i skolan och årets traditioner kan hjälpa barnet att få delar av den struktur de saknar. Att tala med barn hur man kan göra när man har det svårt hjälper säkert flera barn i klassen. Man kan räkna med att det finns barn som har svårigheter hemma som skilsmässa, sorg, arbetslöshet eller alkohol. Det är viktigt för alla barn att fundera över svårigheter. ANT-undervisningen bör innehålla vilka konsekvenser alkoholen får för barn i missbrukarfamiljer och vart man kan vända sig för att få hjälp. Studiebesök av nykter alkoholist eller ”vuxet barn” rekommenderas av Bengtsson & Gavelin (2004).

Lindstein (1995) säger i sina slutsatser av utvärderingsrapporten angående stödgrupper att; ledarens uppgift är att tydliggöra att man får visa alla känslor. Alla beteende är däremot inte acceptabla. Man har också rätt att säga nej om man exempelvis inte vill berätta något. Det är ledarens uppgift att visa på hur man kan hitta vägar ut ur bråk och konflikter. Detta borde normalt ingå i en lärares uppgifter, men Lindsten (1995) understryker vikten av detta särskilt i arbetet med missbrukarbarn.

Christensen (1993) menar att barn i familjer med missbruk bör få se alternativ till föräldrarnas liv. Dessa barn har till exempel inte lärt sig lösa konflikter på annat sätt än med flaskans hjälp. Personal som möter dessa barn kan visa på att det finns många andra sätt att lösa problem. De kan också vara de vuxenförebilder barnen saknar och som behövs i deras identitetsutveckling.

Det skrivna ovan visar att lärare och personal inom skolan bör ha kunskaper om vilka attityder och strukturer som är viktiga i arbetet med barn till missbrukare. Det kan vara till hjälp för barnen. Oavsett om barnen är oidentifierade eller får stöd och behandling, finns de i klassrummet.

Stöd och behandling för barn till missbrukare

Det verkar som om skolan inte har något utarbetat förhållningssätt för hur man arbetar med barn till missbrukare. En lärare kan hjälpa barn till missbrukare att få stöd och behandling av andra sakkunniga. Cork (1985) menar att barnen i hennes undersökning talade förvånansvärt öppet om sitt familjeliv när de förstod att hon var intresserad och förstod det de pratade om. Hon upplevde också att barnen verkade lättade av att få prata om det tabubelagda ämnet, alkoholmissbruket, som de annars inte gjorde. Därför är det viktigt att de får det stöd och behandling som finns att tillgå.

Socialtjänsten är ansvarig för dem som bor i kommunen och de hjälpinsatser som drivs. Edlund (2003) menar att socialarbetarna har en bred kunskap om samhällets funktion och vilket stöd enskilda, familjer och grupper kan få. Socialtjänsten har rådgivning för enskilda, familjer och de kan även erbjuda stöd av utomstående. Det finns möjligheter till kontaktpersoner och stöd/kontaktfamiljer som kan stötta tillfälligt eller under en längre tid. Behandlingar är insatser som ska leda till bearbetning av mänskliga relationer och livsmönster. Behandling av detta slag utförs oftast av personal med lämplig utbildning. Om barn behöver behandling vänder man sig ofta till BUP – landstingets barn- och ungdomspsykiatri. Barn som får felaktig behandling hemma, brister i materiell och känslomässig omsorg kan behöva flytta från sitt föräldrahem. Detta sker med föräldrarnas samtycke eller med LVU (lagen om vård av unga). Barnet kan då placeras i familjehem eller på institution. Ibland behandlas hela familjer och barnet slipper då skiljas från sina föräldrar.

Stödgrupper drivs av kommuner och olika organisationer för att stödja barn till missbrukare. För att få lite förståelse för vad en stödgrupp är och vad man kan göra ger jag ett exempel. Lindstein (1995) som är docent vid Stockholms universitet och har gjort ett stort forskningsprojekt på uppdrag av Vändpunkten. Vändpunkten drivs av Ersta Diakonisällskap med anhängverksamhet för anhöriga till missbrukare. Ersta diakonisällskap är en organisation som bildades 1849 och har sedan dess arbetat med social, pedagogisk och medicinsk pionjärverksamhet och driver bland annat Sköndals Högskola. Ersta diakonisällskap ville få sin verksamhet för barn till missbrukare utvärderad. Vändpunkten arbetar med missbrukare och grupper av anhöriga barn och vuxna. Lindstein menar att vändpunktens arbete är en blandning av pedagogik och socialt arbete. Den ligger också i gränslandet mellan förebyggande arbete och behandling, vilket Lindstein finner intressant. I studien har han och flera forskare bl.a. varit deltagande observatörer och fört gruppdagboksanteckningar.

Stödgrupperna på vändpunkten är åldersindelade. Lindstein (1995) redogör för forskningen i en stödgrupp för 9 barn i åldern 6-8 år som träffas 15 gånger. Här följer ett exempel från tredje gången som gruppen träffas, de arbetade med mänskligt försvar. I slutet av lektionen fick barnen rita på en påse, hur de visar utåt vad de känner. Inuti påsen ritade de hur de verkligen känner sig. Nästan alla barnen visade sig då glada utåt men ledsna inåt. En flicka beskrev att när hon var ledsen kunde hon visa ett vardagligt, neutralt ansikte eller ett glatt. Lindstein (1995) skriver i sina kommentarer till dagboksanteckningarna: *Med en konkret och operationell utgångspunkt, papperspåsar kunde barnen nu greppa tanken att mänskligt försvar kan innebära att man känner en sak inuti men visar något annat utåt, något som tidigare varit omöjligt att utifrån ett formellt lågiskt resonemang.*(ibid. s. 85). Samtal utifrån bilder gjorde att barnen fick dela erfarenheter av att exempelvis ha blivit lämnade ensamma och rädslor för olika saker. Redan de första träffarna berättade barnen mycket för varandra i gruppen. Lindstein (1995) menar i sin analys av programmet för stödgruppen att det ibland tenderar att bli för abstrakt för barn i dessa åldrar. Samtidigt betonar han vikten av att ge utrymme för barnens egna tankar. Lindstein (1995) jämför Vändpunktens program med exempelvis Black (1993) som ger mer praktiska råd till den nyktra föräldern och barnen. Lindstein menar att för den aktuella åldersgruppen skulle man kunna bearbeta oförklarliga händelser som de själva tog upp. Barnen skulle då kunna få råd, förstå sammanhang och mönster utifrån de konkreta utgångspunkter de själva haft. Exempelvis: vad ska jag göra när mamma och pappa inte kommer hem? Vilka val har jag när mina föräldrar bråkar? Vad ska jag göra om jag själv blir bjuden på sprit? Lindstein (1995) menar att för fyra av barnen innebar stödgruppen en plats för växt- och självständighetsutveckling. För fyra andra barn innebar stödgruppen en möjlighet att komma bort från hämmande och självdestruktiva förhållningssätt och istället ha friare och konstruktiva förhållningssätt. För ett av barnen hade gruppen ingen synlig påverkan på beteendet. Det är vanligtvis svårt att se förändringar under en så kort observationstid som en termin. Förändringarna i denna grupp var dock så stora att både föräldrar och lärare märkte att barnens beteende ändrades i hem- och skolsituationer. Fyra av barnen bytte helt eller delvis förhållningssätt.

Black (1993) berättar om att stödgrupper för barn till alkoholister har bildats på många skolor i USA. De kan ledas av barnen själva, frivilligorganisationer eller skolpersonal. Dessa kallas för samtalsgrupper, öppet husgrupper eller stödgrupper.

Junis, IOGT-NTOs juniorförbund, har gjort en rapport angående kommunernas stöd till barn med missbrukande föräldrar. På frågan om det finns särskilda stödgrupper för barn till missbrukare i kommunerna svarar 57 % ja, år 2005. Undersökningen visar inte om det finns stödgrupper som bedrivs av ideella organisationer. Även storstadskommunerna är svåra att veta vad de gör då de är uppdelade i stadsdelar. Man räknar med att 86 % av stödgrupperna drivs i kommunal regi. Man räknar med ett genomsnitt att varje kommun i genomsnitt når tio barn. Då har vissa kommuner flera stödgrupper medan andra helt saknar sådana. 136 kommuner har svarat att de har stödgrupper och i dem finns sammanlagt 1867 barn år 2005. Enligt undersökningar finns det ca 250 000 barn till missbrukare i Sverige. Av dessa är det 1867 eller 1,8 % som går i stödgrupper. Detta är ingen exakt siffra men den visar på rådande förhållanden för barn till missbrukare (IOGT-NTOs juniorförbund, 2005).

Stöd som riktas till missbrukarfamiljen hjälper barnen. Insatser direkt till barnen är särskilt viktiga. Detta beroende på att barnen på grund av föräldrarnas missbruk har fått försumma sina egna behov. Barn och tonårsgrupper kan stötta dessa barn även om många av dem också behöver individuell hjälp. Trots kunskaper om barnens behov har det inte fått praktisk verkan utan stora brister finns. Man vet att upphörandet av missbruket minskar skadorna på partnern och barnen i betydande utsträckning (Folkhälsoinstitutet, 1995:50).

Samarbete kring barn i missbrukarfamiljer

Många är engagerade i missbrukarvården. Statliga myndigheter, landsting och kommuner har olika ansvarsområden. Dessutom finns många frivilligorganisationer som arbetar för barn och missbrukare. Att det är många innebär att många har möjligheter att upptäcka barn i missbrukarfamiljer. Det kan också innebära att alla tror att någon annan upptäcker och uppmärksammar barnens behov. Ideella organisationer har inget formellt ansvar för missbrukarbarnet men tar ett stort ansvar. Ansvaret försvåras av att det är uppdelat övergripande för landet, regionalt och lokalt. Även uppdelningen mellan barn och vuxna gör att helhetsbilden förloras. Den vuxne kan behandlas för alkoholmissbruk i exempelvis vuxenpsykiatri och barnet för alkoholismens följder vid barnmedicinsk mottagning utan att man ser sambandet. Detta gör det svårt för dem som exempelvis jobbar med barn till alkoholister att kunna hjälpa dem i den utsträckning de borde (SoS-rapport, 1993:18).

Bengtsson & Gavelin (2004) menar att en familj kan ha kontakt med socialtjänst, missbrukarvård, barnomsorg, barnhälsovård, skola och barnpsykiatri utan att någon

samorganisation finns. Det är svårt för en yrkesgrupp eller organisation att själv lösa familjens problem med alkoholmissbruk. Därför behövs samverkan mellan olika aktörer. Personalen inom olika myndigheter och organisationer har olika arbetsuppgifter och ansvarsområden. De har också olika utbildningar, språk och kulturer som kan göra det svårt att förstå varandra och därmed försvårar samarbetet. Dessutom har många verksamheter genomgått omorganisationer och fått försämrad ekonomi vilket kan göra att anställda är rädda att förlora jobbet och hävdar sitt revir istället för att samarbeta.

Nylander menar att samarbete mellan skola, sjukvård, barnomsorg, polis och sociala myndigheter kan tillsammans ge en klar bild över och varför ett barn mår dåligt (i Myrbäck, 1998). Bristen på att samverka mellan förskola/skola, hälso- och sjukvård samt socialtjänst uppmärksammas i propositionen 2000/01:20. Kommunen har enligt skollagen ansvar för att utreda och bedöma olika stödinsatser i förskola/skola och socialtjänsten. Samverkan är en förutsättning för att hjälpen ska bli optimal (Regeringen, 2000).

Black (1993) tror att vårdande yrken alltid kommer att känna av brister på idealiska hjälpmedel, personal, utrymme pengar och tid för att ge det stöd man önskar. Hon menar att det gäller att göra vad man kan också i sin omgivning. Engagerade människor som använder sitt nätverk av vänner, arbete och föreningar kan vara med och förbättra någon annans livskvalitet. Både lekmän och professionella som träffar barn behöver ta sitt ansvar.

Kompetensutveckling kring barn i familjer med missbruk

En förutsättning för att kunna identifiera barn som lever med föräldrar som missbrukar är kunskap. SOU 1994:29 menar att ju mer lärare och annan personal i kommunerna vet om missbrukarfamiljen desto större möjligheter är det för dem att uppmärksammas barnen. I 10 kommuner i Sverige gjordes en undersökning av personal som arbetar med barn. Genom intervjuerna kom man fram till att de som hade mest kunskap och erfarenhet av missbruk upptäckte flest barn som lever i familjer med missbruk. Kunskapsbrist gör att personal förnekar problemet. Kunskapsbrist finns i grundutbildningar för vård-, omsorgs-, och läraryrket som sällan förmedlar kunskap om missbruk och missbrukets konsekvenser för anhöriga. Detta leder till att stora personalgrupper ställs inför problematiken utan att ha tillräckliga kunskaper för att förstå problemet, vågar arbeta med det eller veta vart de ska vända sig.

Även Black (1993) menar att utbildning av skolpersonalen i ämnet gör att personalen lättare kan identifiera barnen till missbrukare och kan ge dem det stöd de behöver. Att utbilda eleverna i frågor om alkohol gör att man kan förebygga missbruk (ibid.).

Vikten av att unga med behov av stöd får det så tidigt som möjligt har påvisats. Detta för att de unga själva riskerar att hamnar i missbruk och ofta lever i utsatta miljöer med missbruk och våld eller hot. Det kan även vara barn med psykiska problem, olika neuropsykologiska funktionshinder som exempelvis DAMP och ADHD eller riskbeteende. Ökad generell kompetens om barn och barns behov behövs inom barnhälsovård, förskola, skola, skolbarnsomsorg, socialtjänst, psykiatri och fritidsverksamhet. Regeringen vill att metoderna för att uppmärksamma och nå dessa barn ska utvecklas och insatserna förstärkas (Regeringen, 2000). Ett exempel på hur regeringen jobbar med att få ut information är skriften *Mobilisering, opinionsarbete och media* av Alkohol- och narkotikaavdelningen (2006). Att väcka opinion och visa sig i media är något som denna skrift uppmanar till. Här uppmanas de som jobbar med alkoholfrågor i kommunen att genom media skapa opinionsbildning och föra ut kunskaper till föräldrar, lärare, ungdomsorganisationer m.fl. I skriften finns exempel och tips på hur man aktivt kan arbeta med detta. Mycket syftar till att förebygga drogmissbruk (Statens Folkhälsoinstitut 2004:36).

Det finns många fördelar med gemensam fortbildning för hälsovård, barnomsorg, skola, socialtjänst och missbrukarvård enligt Bengtsson & Gavelin (2004). Alla behövs för barnen och föräldrarna och för att de ska få en hjälp de behöver. Bengtsson & Gavelin (2004) har gjort förslag till en lokal handlingsplan. Personal inom skola, socialtjänst, fritidshem, rådgivningsbyrå, barnklinik, barnpsykiatri och behandlingshem, som jobbar med barn till missbrukare i grundskolans tidigare år behöver följande:

- *Kunskap om vad alkohol betyder för barn och föräldraskap.*
- *Mod.*
- *Diskussion om egna attityder.*
- *Kunskap om hur man informerar.*
- *Kontinuerlig handledning.*
- *Regelbundna samverkanskonferenser* (Bengtsson & Gavelin, 2004, s. 124).

Diskussion

Kännetecknen och konsekvenser

Kännetecknen på uppväxten i en familj med alkoholmissbruk kan vara olika vilket gör problematiken mycket komplex. Det kan också vara svårt att veta vad som är orsak till olika yttringar som Hansen (2005) påpekar. Litteraturgenomgången har visat på vissa generella drag hos alkoholistfamiljen som kan sammanfattas med Blacks (1993) ord: inga känslor, inget prat och ingen tillit. Dessa kännetecknen präglar barnen och deras framtid. Föräldrarnas alkoholmissbruk får konsekvenser för barnet från moderns graviditet till vuxenålder. (Det är givetvis beroende på när i barnets liv som föräldrarnas/föräldrarnas missbruk börjar.) Det understryker Woititz (1995) uttryck att ett alkoholistbarn saknar ålder. Saknaden av känslor, prat och tillit försvårar utvecklingen för barnet hela livet. Dessutom kan det finnas andra försvårande omständigheter eftersom alkohol ofta hänger ihop med våld, misshandel, sexuellt utnyttjande etc.

När jag läste om alkoholens skadeverkningar för den enskilde och familjen blev jag mycket illa berörd. Själv har jag inte haft så stor kunskap inom ämnesområdet och de många skildringar av enskilda fall som finns ryms inte i denna uppsats. Det är få som för ”de utsatta för alkoholmissbrukets” talan. Regeringen (2002) menade att de flesta klarar att hantera alkoholen utan problem för dem själva eller samhället. De flesta både vill och kan nyttja alkohol på ett acceptabelt sätt (ibid.). Är det därför som vi helst vill glömma den mörka sidan av alkoholen? Är det därför som barnen glöms bort? Borde vi egentligen inte kunna hantera detta bättre i vårt moderna samhälle? I vår kultur anser vi ofta att som Arnell & Ekbohm (1994) uttrycker det: alkohol är gott och festligt, men farligt att dricka. Vi har ett dubbelt förhållande till alkoholen där den positiva sidan gör att vi allt för ofta glömmet den negativa sidan.

Jag anser att vilken syn man än har på alkohol borde man som lärare lyfta fram skildringar av de skadeverkningar som alkoholen kan ge. Låt barnen och ungdomarna höra om vanliga familjer som på grund av olika omständigheter hamnar i missbruk och får se vad det får för konsekvenser för familjen och barnen/ungdomarna i deras egen ålder. Att tala om alkoholism i en ”vanlig” familj kan få barn och ungdomar att inse att det är mer än den stereotypa bilden av ”A-laget” på stan. Kanske fler barn kan känna igen sig och våga ta emot hjälp.

Alkoholkonsumtionens påverkan på skolan

Vår nuvarande alkoholkonsumtion borde i framtiden ge större belastning på skolan. Sveriges situation idag med hög alkoholkonsumtion gör att man kan anta att missbrukarbarnen inte blir färre utan kanske istället fler. Alkoholskadorna på foster kan också antas bestå eftersom gravida kvinnor fortfarande dricker alkohol under graviditet. Förhoppningar finns att genom screeningtest kunna få fler att inse riskerna med alkoholkonsumtion under graviditeten och avstå. Man bör enligt min mening ha kunskap om dessa barn i skolan för att kunna bemöta dem på bästa sätt.

Det finns många vuxna i vårt samhälle som själva vuxit upp med missbrukande föräldrar. Enligt bland andra Rydellius (1981) har dessa lätt att själva hamna i missbruk. Därmed kan deras barn, bli barn till missbrukande föräldrar. Alkoholkonsumtion hör ofta ihop med andra problem som påverkar barnen negativt och gör att det blir svårt i skolan på olika sätt. Barnen med missbrukande föräldrar finns i skolorna och kommer att finnas i skolorna i framtiden. Det är därför viktigt att veta vad som kännetecknar deras familj och vilka konsekvenser det får för barnen. Allt för att kunna hjälpa dem på bästa sätt.

Lärares ansvar

Läraren har enligt lärares yrkesetiska regler mycket att leva upp till. Efter att ha gjort denna studie tycker jag inte att det är försvarbart att låta problematiken med de glömda barnen bero. Jag vet att mycket ska rymmas inom skolan och lärarens uppmärksamhet, tid och pengar. Jag finner det inte yrkesetiskt försvarbart att inte ta del av den forskning och kunskap som finns inom området, eftersom de yrkesetiska reglerna uppmanar till att lärare *vidareutvecklar det pedagogiska arbetet enligt aktuell forskning och beprövade pedagogiska erfarenheter* (Läraryrket & Lärarnas riksförbund, 2006). Jag kan inte ta *ansvar för elevernas kunskapstillväxt, stödja deras personliga utveckling och skapa goda betingelser för varje elevs lärande* (Läraryrket & Lärarnas riksförbund, 2006) om jag inte sätter mig in i problematiken för barn till missbrukare. Jag menar att dessa barn inte har goda betingelser för lärande och därför inte får den kunskapstillväxt och personliga utveckling som de borde få. Jag behöver inte kunna behandla dem men som de yrkesetiska reglerna säger *anlita annan sakkunskap för att vid behov hjälpa eleverna* (Läraryrket & Lärarnas riksförbund, 2006). I viss mån kanske detta sker. Folkhälsoinstitutet (1995:50) menar ju att utagerande beteende, aggressivitet och hyperaktivitet är vanligt för barn som växer upp med missbrukande föräldrar. Deras beteende försvårar skolsituationen för dem och de anses vara i behov av

särskilt stöd. Edlund (2003) inkluderar barn till missbrukande föräldrar i grupperingen ”barn i behov av särskilt stöd” Problemet är att man inte hittar orsaken till problemet utan arbetar med att åtgärda symtomen. Ofta tror jag att man är omedveten om att alkoholmissbruk är orsaken. I Myrbäck (1998) intervju med Nylander menade Nylander att många barn till missbrukare skickades till psykiatriska kliniker. I undersökningen av 650 barn som sökt för psykiska besvär var en femtedel barn till missbrukare. Varken skolan eller barnpsykiatriska kliniker kunde identifiera barnens problem (ibid.). Man får väl hoppas att framsteg har gjorts inom skolan och inom barnpsykiatrin. Ett fåtal av de böcker jag använt mig av är skrivna till lärare för att kunna möta dessa problem. Det visar i alla fall att något gjorts inom området skola och barn till missbrukare. Omorganisationer inom skolan och ekonomiska neddragningar vilka har tagit lärarnas ork och tid, kan vara orsaker till att barnen fortfarande är alltför glömda. Det är också få som för dessa barns talan.

När jag har arbetat med denna uppsats har jag funderat över flera av de barn med svårigheter som jag mött under åren när jag arbetade som klassmusiklärare och under min VFU. Med den kunskap jag fått genom litteraturen kan jag se symtom och beteenden som stämmer med litteraturens beskrivning på barn till missbrukare. Kanske en del av dessa har en hemsituation med alkohol. Jag minns särskilt en kille i år fem som var stökig. Han hade det tufft både med skolarbetet och med kompisar. Jag träffade honom i korridoren inför jullovet och undrade om det inte skulle bli skönt med jullov. Han sa då att han tyckte det var bättre när det var skola. Hade jag varit med om den situationen idag, hade jag pratat vidare med killen och försökt förstå varför en som har det svårt i skola och med kompisar ändå vill vara där. SOU, 1994:29, Black (1993), Bengtsson & Gavelin (2004) och Regeringen (2000) menar alla att kunskap hos personal som arbetar med barn, om barnens situation i familjer med missbruk, gör att fler kan bli hjälpta. En ansvarig lärare borde därför ha baskunskaper i denna problematik. Kanske skulle det ingå i lärarutbildningen att få baskunskaper i denna problematik vilket Åsa 20 år i Karlsson & Öberg (2004) påpekar.

Att våga prata med föräldrar om att man upplever att deras barn verkar må dåligt kan ofta vara problematiskt. Om man har ett barnperspektiv och utgår från barnets rätt bör detta ändå göras. Som professionell ska jag enligt de yrkesetiska reglerna *skydda varje individ mot skada och verka för att upprätthålla förtroendefulla relationer med eleverna och med deras föräldrar/vårdnadshavare och vara lyhörda för deras synpunkter* (Läraryrket & Lärarnas riksförbund, 2006). Detta kan i situationer med föräldrar som brister i omsorg om sina barn bli

svårt att förena. Barnet måste då komma i första hand som FN: s barnkonvention understryker. Edlund (2003) talar om att prata med föräldrarna i ett tidigt skede för att de inte ska känna att utredning gjorts bakom ryggen på dem. Det kan också vara så att barnets problem kan ha en orsak som man tillsammans kan lösa.

Sekretessreglerna som ska skydda den enskilde, kan ibland göra att det blir svårt att som lärare göra ett bra jobb. Man är så rädd att prata i onödan om barn och deras situation att man inte säger det som behöver sägas. Det gäller både inom olika enheter och mellan olika enheter som exempelvis sociala myndigheter och skola. Jag har upplevt det när jag arbetat som ämneslärare i grundskolans tidigare år och haft elever som plötsligt betedde sig obstinat. Jag förstod inte varför och fick i efterhand reda på att elevens föräldrar var i konflikt och höll på att skilja sig. Om jag hade fått veta detta innan hade jag kunnat bemöta eleven annorlunda. Jag har också erfarenhet av arbetslag där man samlas tio minuter på morgonen för att ge information av den här typen, för att kunna göra ett professionellt jobb. Det kan ju faktiskt liknas vid vårdens rond som är en naturlig del i det dagliga arbetet med patienterna. Att bedriva elevvård i arbetslag kan vara ett sätt att identifiera elever som har missbrukande föräldrar. Genom att ta upp svårigheter angående en elev i arbetslaget kan lärarnas gemensamma kunskaper och observationer ge en större förståelse för eleven och dess situation. Det är dock som Edlund (2003) påvisar viktigt att ta med föräldern/föräldrarna om man ska utreda situationen. Elevvård och sekretess finns för den enskilda elevens bästa. Man bör därför fundera över vad som behöver sägas till kollegor och vad man bör vara tyst om. Vissa saker kan sägas i förtroende av elever och föräldrar, det ska man inte föra vidare. Ibland tror jag att sekretesslagen som skulle skydda den enskilde, gör att den enskilde blir så skyddad att den inte blir upptäckt. Med andra ord, sekretessen hjälper i dessa fall till att glömma barnen.

Det juridiska ansvaret för barnen har föräldrarna enligt föräldrabalken. Om föräldrarna brister i omsorg faller ansvaret på kommunen och socialtjänsten. Lärarens ansvar kommer in då denne har anmälningsplikt om läraren eller annan personal på skolan misstänker att barnet far illa. Att göra anmälan till socialen tror jag är ett stort steg för många lärare och skolor. Rädslan för att barnen ska tas från föräldrarna kan vara en orsak. Vad är i en sådan situation Barnets bästa? Är det att leva tillsammans med sina missbrukande föräldrar, eller utan missbruk och utan sina föräldrar? Det är inte lärarens ansvar att avgöra detta. Kanske det skulle ses mer som ett sätt att kunna hjälpa, att anmäla misstankar om att barn far illa.

Socialekreterare måste få göra sitt jobb med att utreda hur man kan stödja barnen och familjen på bästa sätt. Problem med brister på åtgärder finns säkert i kommuner, men större efterfrågan gör oftast att man tillsätter resurser. Lärare skulle kunna vara med och efterfråga mer resurser till de glömda barnen. Vi ska ju alla i kommunerna arbeta för "barnets bästa". Bengtsson & Gavelin (2004) menar att barnen till missbrukare glöms och hamnar mellan olika personalgrupper. Detta eftersom enskilda personalgrupper har svårt att se barnens situation och litar på att andra ansvarar för dem. All personal som arbetar med barn behöver därför ta sitt ansvar när de misstänker att barn far illa.

Det läraren kan göra

Jag tror inte att alla missbrukarbarn kommer att identifieras för att personal utbildas inom området, men visst måste det kunna bli fler barn som får hjälp. En lärare kan göra mycket i klassrummet för barn med missbrukande föräldrar. Många barn hankar sig fram i livet trots svåra hemförhållanden med missbruk. Det är betydelsefullt att vara en vuxen som lyssnar och ser, stärker elevens självkänsla och har tydlig struktur och regler i klassrummet. Detta gäller för alla elever, men litteraturgenomgången visar på vikten av detta för barnen med missbrukande föräldrar som ofta saknar detta. Man kan dessutom tala om hur barn till missbrukare har det och på så sätt kan barn identifiera sig med dem. Om de har det på samma sätt kanske de kan våga söka hjälp och därmed få en större chans till ett fungerande liv.

I stödgrupper som Lindstein (1995) studerade berättade barnen mycket för varandra redan de första gångerna. Det tyder på behovet att få prata, berätta och sätta ord på saker och bearbeta sin vardag. Lindstein (1995) menar att 8 av 9 barn i hans undersökning påverkas positivt. Detta är tillräckligt med argument för att jag som lärare i möjligaste mån borde försöka identifiera missbrukarbarn och hjälpa dem vidare till hjälp som exempelvis stödgrupper. Tyvärr finns det väldigt bristfälligt med stödgrupper just nu i Sverige. IOGT-NTOs Juniorförbund uppger att bara 1,8 % av barnen till missbrukare får möjlighet till stödgrupper. Det känns som att mer borde kunna göras inom det området. Kanske kan vi ta hjälp av skola och frivilligorganisationer som Black (1993) skriver att man gör i USA. Insatser bör sättas in så fort som möjligt för att barnen ska kunna tillgodogöra sig sin skolgång på bästa sätt. Även deras sociala utveckling kan troligtvis förbättras om de får gå i stödgrupper. Lindstein (1995) skriver att stödgrupper gav positiva effekter för barn som ingick i den. Detta borde vara resultat som gör det värt att få flera barn att delta i stödgrupper. Det kan också vara en början för dem att bearbeta sin situation som sen kan ta sig andra uttryck än tillflykten till alkoholen.

Kanske en del vill gå vidare i samtalsgrupper eller söka personlig hjälp för att kunna leva ett ”normalt liv”.

”De glömda barnen”

”De glömda barnen” är kanske inte helt glömda men de är många, 2-3 i varje klass. Detta är ingen nyhet. Man visste det i SOU, 1994:29 och många år tidigare vad jag förstår. Trots det verkar det inte ha blivit mycket gjort för dessa barn i praktiken. Många av dem är inte sedda av omgivningen och ett fåtal av dem går i stödgrupper. Statistiskt sett skulle varje skola eller rektorsområde ha stödgrupper i någon form för att tillgodose ”de glömda barnens” behov. Så är inte fallet. De verkar istället ofta vara glömda inom skolans värld. Det finns mycket lite skrivet om barn till missbrukare och skolan. Problematiken är att statliga utredningar inte har omsatts i praktiken, de har inte nått ut i kommunerna och budget, politik och kompetens har inte möjliggjort en god omvårdnad av de glömda barnen. Till problematiken hör också att barnen är svåra att identifiera eftersom de vill bevara familjehemligheten. Jag anser att alltför många barn fortfarande är för mycket glömda, speciellt i skolans värld.

Fortbildning är viktig för att kunna identifiera barn som lever med föräldrar som missbrukar. Det känns som det har hänt väldigt lite sedan man började tala om ”de glömda barnen” på 70-talet. I SOU 1994:29 skrivs det om barn till missbrukande föräldrar och att problematiken behöver åtgärdas genom utbildning av personal och insatser riktade till barnen.

Är det så att vårt dubbla förhållningssätt till alkoholen gör att många av Sveriges politiker och lärare själva finner det problematiska att undervisa och ta itu med problematiken. Att påvisa och undervisa om fysiska skadeverkningar och de livslånga konsekvenser som många barn till alkoholister upplever är inte roligt. Man påminns om att man är en del i risktagandet att bli alkoholist när man konsumerar alkohol. Om man ser på skadeverkningarna som alkohol faktiskt har, är det svårt att behålla det lustfyllda förhållandet till alkohol som vi kulturellt sett har i vårt samhälle.

Referenser

- Alkohol- och narkotikaavdelningen (2006) *Mobilisering, opinionsarbete och media*. Nr 3 i Statens folkhälsoinstituts metodskrifter för lokalt arbete mot alkohol och narkotika. (061214)
<http://www.fhi.se/upload/ar2006/Rapporter/Mobilisering%20opinionsarbete%20och%20media.pdf>
- Arnell, Ami & Ekblom, Inger (1994) *När mamma eller pappa dricker... en handbok om att arbeta i grupp med barn till alkoholister*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Bengtsson, Anna-Bodil & Gavelin, Ingegerd (2004) *Familjer och missbruk – om glömda barn och glömda föräldrar*. Visby: Books-on-Demand.
- Black, Claudia (1993) *Det ska aldrig få hända mig! Om barn till alkoholister*. Borås: Natur och kultur.
- Bryman, Alan (2001) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Chambers, Aidan (1993) *Böcker inom oss om boksamtal*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Cork, Margaret R (1984) *De glömda barnen*. Stockholm: CAN – Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Christensen, Rita (1993) *Missbrukarnas barn på daghem och fritidshem i skolan och vården*. Stockholm: Prisma.
- Edlund, Elsie (2003) »Barn som far illa« i Siv Bergqvist m.fl. (red.) *Att möta barn i behov av särskilt stöd*, s. 32-66. Stockholm: Liber AB.
- Erdis, Mare (2004) *Juridik för pedagoger*. Lund: Studentlitteratur.
- FN:s barnkonvention (1989). (061106)
<http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=44>
- Föräldrabalken 1983:47*. (061206)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19490381.HTM>
- Göransson, Mona & Magnusson, Åsa (2004) *Rapport av 5 studier om graviditet och alkohol*. Stockholm: Karolinska institutet & Huddinge sjukhus. (061120)
<http://diss.kib.ki.se/2004/91-7140-136-9/thesis.pdf>
- Hansen, Frid A (2005) *Barn i familjer med missbruksproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Hartman, Sven (2003) *Skrivhandledning för examensarbeten och rapporter*. Stockholm: Natur & Kultur.

- IOGT-NTOs Juniorförbund (2005) *Vad gör kommunerna? Om kommunernas stöd till barn som växer upp med missbrukande föräldrar*. Stockholm: IOGT-NTOs Juniorförbund
- Karlsson, Helena & Öberg, Morgan (2004) *Med rätt att vara barn*. Stockholm: IOGT-NTO:s Juniorförbund.
- Leifman, Håkan & Gustavsson, Nina-Katri (2003) *En skål för det nya millenniet – en studie av svenska folkets alkoholkonsumtion i början av 2000-talet*. SoRAD, Stockholm, Forskningsrapport nr11.
- Lindelöw, Ulf & Olsson, Staffan (1991) *Sekretess och anmälningsplikt i barnomsorg och skola. Etik och metoder i föräldrarsamarbetet*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Lindstein, Thomas (1995) *Vändpunkten. Att arbeta med barn till alkoholister*. Stockholm: Förlagshuset Gothia AB.
- Läraryrket (2002) *Lärarens handbok. Skollag Läroplaner Yrkesetiska principer*. Stockholm: Läraryrket.
- Läraryrket & lärarnas riksförbund (2006) *Lärares yrkesetik (pamflett)*. Nordisk Bokindustri Försäljnings AB
- Myrbäck, Staffan (1998) *Den vingklippta familjen – berättelser om alkoholistfamiljen*. Malmö: Sober förlag AB.
- Nylander, Ingvar (1960) *Children of alcoholic fathers*. Stockholm, Karolinska Institutet. Uppsala: Acta Paediatrica Vol.49. March 1960. Suppl.121.
- Petterson, Gunilla (2003) »Med hänsyn till barnens vilja? Socialtjänstlagens barnperspektiv och den nya välfärdsstatens villkor« i Bengt Sandin & Gunilla Halldén (red.) *Barnets bästa. En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering, s. 139-175*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag symposion.
- Regeringen (2000) *Nationell handlingsplan för att förebygga Alkoholskador*. Regeringens proposition 2000/01:20. (061115)
<http://www.regeringen.se/content/1/c4/14/66/dc29207c.pdf>
- Rydellius, Per-Anders (1981) *Barn till alkoholiserade fäder. Social anpassning och hälsotillstånd under 20 år*. Stockholm: Liber Förlag.
- Socialtjänstlagen 2001:204*. (061205)
<http://www.notisum.se/rnp/SLS/lag/20010453.HTM>
- SoS-rapport 1993:29 *Barn till alkoholmissbrukare*. Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU 1994:29 *Barn, föräldrar, alkohol. Delbetänkande av Alkoholkommissionen*. Stockholm:

Socialdepartementet.

Thornberg, Robert (2006) *Det sociala livet i skolan. Socialpsykologi för lärare*. Stockholm:

Liber.

Woititz, Janet G (1995) *Vuxna barn till alkoholister*. Stockholm: Larsons förlag.